

Ruimtelijk onderzoek

Het zal je als wetenschappelijk onderzoeker maar gezegd worden: „Uw onderzoek voldoet niet aan de verwachtingen van het beleid, de resultaten zijn te weinig beleidsgericht en de conclusies van het onderzoek zijn vaak als spelden in een hooiberg verstopt in dikke rapporten”. Je zult je zeer ongelukkig voelen en je zult zeker uitkijken naar een andere betrekking.

Als alle wetenschappers die zich met ruimtelijk beleid bezighouden zo zouden reageren, zou er in Nederland niet meer aan ruimtelijk onderzoek worden gedaan. Immers, het bovenstaande verwijt komt voor in het rapport van de Verkenningcommissie Onderzoek van belang voor het Ruimtelijk Beleid, dat in maart jl. aan de ministers van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, en voor Wetenschapsbeleid werd aangeboden. Deze commissie werd op 7 januari 1975 ingesteld met als opdracht: „de aard, omvang en doelmatigheid vast te stellen van het onderzoek dat van belang is voor het ruimtelijk beleid, en aanbevelingen te doen voor eventuele verbeteringen van dit onderzoek” 1). Voor de uitvoering daarvan werd aan het Planologisch Studiecencentrum TNO (PSC) opgedragen een studie te maken van het onderzoek dat van belang is voor het ruimtelijk beleid en de instellingen die daarbij zijn betrokken. Dit studiecencentrum heeft bepaald niet stilgezeten. Het splitste zijn studie in drie onderdelen — een schriftelijke enquête onder beleidsinstellingen naar onderzoek; een inventarisatie van onderzoekinstellingen; gesprekken met sleutelpersonen over kwalitatieve aspecten van het onderzoek — en rapporteerde zijn bevindingen in een uitvoerige nota 2).

De conclusies van het PSC logen er niet om:

1. het onderzoek heeft een verbrokkeld karakter;
2. er zijn duidelijke leemten in het onderzoek; er wordt te weinig gedaan aan beleidsevaluatie; er is een tekort aan fundamenteel onderzoek;
3. er is een gebrek aan communicatie tussen onderzoek en beleid.

De verkenningcommissie kwam op basis van deze studie tot de volgende aanbevelingen.

- a. De organisatie van het onderzoek moet drastisch worden herzien. Er moet een coördinatie tussen en binnen de departementen, tussen de provincies en tussen de gemeenten plaatsvinden. Onderzoeksinstituten moeten meer aan onderlinge informatie-uitwisseling doen.
- b. Het onderzoek moet meer fundamenteel, anticiperend en evaluerend worden, terwijl een aantal leemten daarin m.b.t. verstedelijking, en bestuur en instrumentarium moeten worden aangevuld.
- c. De communicatie tussen onderzoek en beleid moet worden verbeterd.
- d. Met behulp van de door de minister voor Wetenschapsbeleid in te stellen sectorraden moet het onderzoek worden gecoördineerd.

Dat ziet er niet zo best uit voor het ruimtelijk onderzoek. Pas nu wordt duidelijk waarom Nederland planologisch gezien een lappendeken is geworden. De commissie trekt deze conclusie echter niet. Om de pil te vergulden voegt zij aan haar aanbevelingen de volgende zinsnede toe: „In dit rapport valt het licht vooral op de tekortkomingen van het planologisch onderzoek. Er kan echter veel goeds van dit onderzoek gezegd worden”. Jammer genoeg blijft dat goeds in het rapport achterwege.

Hoewel ik het bovenstaande sombere beeld niet wil aantasten, ben ik toch van mening dat de verkenningcommissie te veel kritiek heeft. Bovendien geloof ik dat er van haar aanbevelingen weinig terecht zal komen. Ik heb daarvoor twee redenen. De eerste reden hangt samen met het karakter van het planologisch onderzoek. Het is thans mogelijk aan een aantal universiteiten en hogescholen af te studeren als planoloog. Een planologische wetenschap bestaat echter niet. Daarom bestaan er ook geen pure planologen. Planologen zullen het ruimtelijke vraagstuk vanuit diverse disciplines bezien: economie, sociologie, architectuur, psychologie enz. Planologie is dus een conglomeraat van een aantal wetenschappen die elkaar vaak niet (soms: niet willen) verstaan. Vandaar ook de door de verkenningcommissie geconstateerde problemen t.a.v. coördinatie en communicatie. Degene die deze problemen wil oplossen, moet alle wetenschappen beheersen. Degene die daarin slaagt — ik geef hem weinig kans — kan zich met recht planoloog noemen.

De tweede reden waarom er van de aanbevelingen weinig terecht zal komen, hangt samen met het beleid. De planologie brengt vele wetenschappers in contact met de werkelijkheid. Zij zullen hun ivoren torens moeten verlaten. Dat zal niet meevallen, want zij zijn niet opgeleid voor multidisciplinair onderzoek en produceren bijna allen moeilijk toegankelijke rapporten. Schrijven ze echter een begrijpelijk rapport, dan zien we vaak dat de beleidsmensen de adviezen naast zich neerleggen. We zien in dit verband dat t.a.v. het ruimtelijk beleid steeds meer actiegroepen worden gevormd die unieke rapporten produceren, welke hoewel ze de wetenschappelijke toets der kritiek kunnen doorstaan, te weinig worden gelezen. Zo is het bijv. onbegrijpelijk dat de regering de Oosterschelde gedeeltelijk wil afsluiten, hoewel deskundigen berekenden dat er betere en goedkopere oplossingen zijn voor de veiligheid van Zeeland.

Zo zal de planologie altijd ontoegankelijk zijn en zal Nederland onder een lappendeken moeten slapen.

L. Hoffman

1) *Onderzoek en ruimtelijk beleid*, Staatsuitgeverij, Den Haag, juli 1977, 76 blz.

2) *Onderzoek en ruimtelijk beleid*, Planologisch Studiecencentrum TNO, Staatsuitgeverij, Den Haag, juli 1977, 182 blz.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Ruimtelijk onderzoek	825
Column Aan het gas?, door <i>Drs. P. A. De Ruiter</i>	827
<i>Prof. Dr. W. Driehuis en Prof. Dr. A. van der Zwan:</i> De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien (I)	828
Vacatures	834
<i>Drs. K. J. M. Burger en Drs. P. M. H. van Dijk:</i> Contourennota en economie	836
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i> Vrijheidsgraden in de statistiek	841
Ingezonden De relatieve betekenis van de VAD, door <i>Dr. F. W. C. Blom</i> , met naschrift van <i>A. F. van Zweeden</i>	843
Au Courant Politiek akkoord nog geen sociaal akkoord, door <i>A. F. van Zweeden</i>	844
Europa-bladwijzer Het gemeenschappelijk landbouwbeleid: groenten en fruit, door <i>Mr. L. A. M. Mulders</i>	845
Geld- en kapitaalmarkt De dollar, een verwaarloosde munt, door <i>Drs. J. C. van Kessel</i>	849
Boekennieuws <i>R. O. Burns: Innovation: the management connection</i> , door <i>Prof. Dr. A. Heertje</i>	851

Den Uyl heeft nu ten minste tijd om ESB te lezen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

* Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris:
L. van der Geest.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130.— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW); franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3.—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transpof-Economisch Onderzoek

Aan het gas?

„Vloeibaar aardgas naar de Maasvlakte” geeft de Nederlandse Gasunie als — hoopvolle — titel mee aan haar brochure over de invoer van vloeibaar aardgas (LNG) uit Algerije. Ongetwijfeld zal de keuze van locatie van de LNG-landingsplaats nog voor de nodige discussie en politieke opschudding zorgen. Aan de vraag *waar* precies vloeibaar aardgas moet worden aangevoerd gaat echter antwoord vooraf op de vraag *of* het aangevoerd moet worden.

Wie kernenergie afwijst als energiebron, althans een beslissing over de toepassing daarvan naar de toekomst opschuift, is gedwongen zich rekenschap te geven van alternatieve energiebronnen. Het ene omstreden politieke keuzevraagstuk wordt aldus vervangen door het andere, naar het schijnt.

De westerse wereld krijgt nu de rekening gepresenteerd voor een hetkan-niet-op-energiebeleid uit het verleden. Lage prijzen bevorderden een weinig selectief gebruik, met name in de Verenigde Staten. Te laat ook zocht men daardoor naar alternatieven. Zo gezien was de oliecrisis een onmisbaar paardemiddel dat tot overpeinzing dwong.

Steenkool onderging een „revival”, ook al omdat het qua prijs weer concurrerend werd met olie. Veel geld werd geïnvesteerd in het ontwikkelen van commerciële toepassingsmogelijkheden van nieuwe energiebronnen, zoals zonne-energie.

De rol van het aardgas in het totale energieverbruik wordt steeds belangrijker, hoewel de bewezen reserves ervan geringer zijn dan de ruwolie-reserves. De oliecrisis vormde een stimulans om de exploratie en exploitatie krachtiger ter hand te nemen. Het belangrijkste technische probleem is echter hier dat aardgas veel moeilijker vervoer- en verhandelbaar is. En net als met olie zijn de grootste voorraden daar te vinden waar de eigen consumptie relatief het geringst is.

Hoe het ook de komende decennia in West-Europa zal lopen met de

ontwikkeling van kernenergie en de ontwikkeling van toepassing van andere energiebronnen, welke geavanceerde nieuwe kolentechnologie ook zal ontstaan, en — vooral — welke energiebesparingen we ons gezamenlijk ook zullen weten op te leggen, het ziet er dik naar uit dat aardgas de komende decennia een belangrijke — en waarschijnlijk steeds belangrijker — energiebron voor West-Europa zal blijven. Uiteraard is dan een nieuwe discussie mogelijk of Nederland moet doorgaan een deel van zijn eigen reserves te verkopen aan het buitenland. Niettemin blijft dat voor West-Europa als geheel een vestzak-broekzak-gevecht. Immers, als het ene land onverhoopt meer van onze „bel” mag profiteren dan het andere land, zal het laatste toch voor het probleem van de aanvoer van (vloeibaar) aardgas worden geplaatst. Is het daarom niet het verstandigst West-Europa als één grootverbruiker te beschouwen en daarvoor gezamenlijk een oplossing te zoeken, in plaats van met een boog om het LNG-probleem heen te lopen en het op het bordje van de buurman proberen te deponeren?

Zoals de verwachtingen nu luiden, zal na 1985 steeds minder in de Westeuropese energiebehoefte kunnen worden voorzien door eigen aardgas. Het — ter wille van het transport over langere afstanden vloeibaar gemaakte — aardgas zal dan kunnen komen uit Algerije, Libië, de Sowjet-Unie en Iran, om de meest nabije producentenlanden maar te noemen. Natuurlijk kan in dat beeld weer verandering optreden als bijvoorbeeld vlak bij huis toch weer grotere

eigen voorraden aanwezig zijn, als nieuwe technologische ontwikkelingen zich voordoen enz. De hoop daarop moge dan wellicht nuttig zijn als excuus om lastige politieke keuzehandelingen te ontlopen, verstandig lijkt het niet dergelijke onzekere wissels op de (energie)toekomst te trekken.

De exploitatie van vele aardgasreserves is moeilijk en duur; het transport ervan waarschijnlijk nog meer. Zet de stijging van de prijzen van andere energie zich echter door, dan is snel het moment gekomen waarop deze reserves zullen moeten worden ontgonnen. Transport uit nabije wingebieden kan per pijpleiding; van verderaf moet het in vloeibare vorm. Het laatste herbergt een veiligheidsrisico van formaat, dat niet weggecijferd kan worden, al is aardgas verder nog zo'n milieuvriendelijke energiebron.

Het is dat veiligheidsprobleem dat beslissend zal zijn in de afweging van de pro's en contra's van een landingsplaats voor of op onze kust voor het vloeibaar aardgas, dat de Gasunie vanaf 1985 uit Algerije zal gaan invoeren. Waar die landingsplaats ook zal komen, het lijkt onontkoombaar dat geïmporteerd aardgas vele decennia zal moeten voorzien in een groot deel van onze energiebehoefte. Dat gegeven, gevoegd bij de centrale positie die Nederland als energie-importeur voor West-Europa reeds inneemt, alsmede de goede kwaliteit van de al in ons land bestaande infrastructuur voor gastransport, roept de vraag op of ons land er dan niet verstandig aan zal doen te trachten Westeuropa's importeur voor vloeibaar aardgas te worden. Ook om een bijdrage te leveren aan de oplossing van enige economische problemen. Waarvan de scheepsbouw niet het geringste is.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'P. A. de Ruiter'.

De voorbereiding van het economisch beleid kritisch bezien (I)

PROF. DR. W. DRIEHUIS*
PROF. DR. A. VAN DER ZWAN

Er is bijna geen land ter wereld waar de toepassing van macro-economische modellen bij de voorbereiding van het economisch beleid zo'n belangrijke rol speelt als in ons land. Zowel bij het voorspellen van de economische ontwikkeling op korte en middellange termijn, als bij het presenteren van de effecten van alternatieve vormen van economische politiek in de vorm van z.g. spoorboekjes, wordt systematisch gebruik gemaakt van modellen. Door de inschakeling van computers zijn hun toepassingsmogelijkheden bijzonder groot en in luttele seconden kunnen reeksen beleidsvarianten worden doorgerekend. Tot voor kort werden spoorboekjes waaraan men de gevolgen van beleidsalternatieven aflas, vrijwel kritiekloos aanvaard en daarmee ook het model waarmee men ze berekende. Er kunnen immers nooit andere effecten worden gepresenteerd dan die welke in het model zijn opgenomen. Hoewel het insiders bekend is hoe beleidsambtenaren en politici binnenskamers in toenemende mate aan spoorboekjes (soms oneerbiedig met rekensommen aangeduid) twijfelden, bleef hun status lange tijd onaangetaast. Dit te meer omdat het mogelijk bleek ze van tijd tot tijd ter verdediging van een eigen standpunt te gebruiken. Niemand wilde het kind met het badwater weggooien, dus gebeurde er niets. Toen de economische omstandigheden na 1970 beduidend slechter werden, nam het wetenschappelijk debat over de meest wenselijke oplossingen in intensiteit toe. Men denke bijv. aan de scherpe controverse tussen monetaristen en niet-monetaristen, die ook de kolommen van ESB vulde. Van de toenemende twijfels in de wetenschap viel tot nu toe maar weinig te bespeuren bij de voorbereiding van de Nederlandse economische politiek. Toch is het nodig vanuit de wetenschap steeds kritisch tegenover de economische politiek te blijven staan. Niet in de eerste plaats in termen van persoonlijke waarderingsoordelen over het beleid, maar vooral in termen van een inhoudelijke beoordeling van de economische analyse die aan het beleid ten grondslag ligt. Tot een debat over deze zaken wil met dit artikel een bijdrage geleverd worden.

Onze kritische beschouwing van twee recente rapporten over het te voeren economisch beleid draait om twee zaken, namelijk de wijze waarop men te werk gaat bij de taxatie van de huidige economische situatie en de wijze waarop die taxatie verbonden wordt met de uitkomsten van model-berekeningen. We hebben onze uiteenzettingen daarom zo ingedeeld dat in eerste instantie een globale verkenning wordt geboden van de probleemanalyse die in de beleidsrapporten is opgenomen. Dit is deel I van ons artikel, dat thans wordt afgedrukt. Onze kritiek spitst zich in tweede instantie toe op het achterliggende model. Dit gedeelte van ons artikel zal volgende week worden gepubliceerd.

Onze kritische beschouwing van het model, Vintaf II genaamd, dat thans bij de beleidsvoorbereiding wordt gehanteerd, zal ons, zo laat het zich aanzien, op het verwijt komen te staan dat wij de kwantitatieve methode willen afzweren. Dit is een dwaas verwijt. Wij wensden kortelings gepubliceerde spoorboekjes, zoals die in het rapport van de Centrale Economische Commissie, te kritiseren, omdat hun gebruik met oneigenlijke elementen is omgeven en omdat aan het achterliggende model ernstige wetenschappelijke bezwaren kleven. In dit artikel willen wij die bezwaren nader uiteenzetten en de gebruikers en vervaardigers van de spoorboekjes zo ook in de gelegenheid stellen om hierop te reageren.

1. Inleiding

In dit artikel leveren wij met name commentaar op de kortelings gepubliceerde nota van de Centraal Economische Commissie (CEC) 1), waarin op basis van projecties die door het Centraal Planbureau zijn uitgewerkt, een verkenning is gepleegd van de economische perspectieven op de middellange termijn tot en met 1981. Door het produceren van deze nota is gevolg gegeven aan een besluit van de Ministerraad, op grond waarvan de minister van Economische Zaken de CEC heeft verzocht met een nota over deze problematiek te komen. „De verkenning zou een informatief karakter moeten hebben, waarin beleidsvarianten laten zien welke mogelijkheden er zijn om de doelstellingen van het macro-economisch beleid zo goed mogelijk te verwezenlijken” 2).

De nota valt in drie delen uiteen. In het eerste deel passeren de belangrijkste externe en interne uitgangspunten die aan de modelberekeningen ten grondslag liggen de revue. De CEC deelt nl. in haar inleiding mee dat de projecties voor de middellange termijn zijn berekend m.b.v. een nieuw macro-economisch model voor de middellange termijn, Vintaf II genaamd, dat door het CPB is ontwikkeld en gepubliceerd. Na een behandeling van de modelresultaten wordt het tweede deel afgesloten met een aantal varianten,

* De auteurs zijn resp. hoogleraar staathuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam en hoogleraar commerciële economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Centraal Economische Commissie, *Een economische verkenning van de periode 1976-81*, 's-Gravenhage, juni 1977.

2) CEC-nota, blz. 1.

die recht moeten doen aan de onzekerheden die uiteraard aan de vooruitberekeningen kleven en die anderzijds de gevolgen aangeven voor de Nederlandse economie van wijzigingen in het overheidsbeleid. Tot slot worden de projecties getoetst aan de doelstellingen van economische politiek en beoordeelt men de projecties mede aan de hand van de feitelijke economische ontwikkeling en inzichten die los van het macro-model staan. Deze toetsing resulteert dan in de presentatie van een aantal „mogelijke beleidsaanpassingen”. In deze verdere beleidsaanpassingen spelen een ombuiging van de groei van de collectieve sector en loonmatiging een centrale rol. Naast een aantal beleidsvarianten op macroniveau wijdt de CEC-nota aandacht aan „(...) een aantal nadere aspecten van arbeidsmarkt- en werkgelegenheids-politiek, als eventueel belangrijke onderdelen van het in de komende jaren te voeren beleid” 3).

De publikatie van de CEC-nota die bij de kabinetsformatie een belangrijke rol speelt, was voorafgegaan door het Rapport van de Commissie Economische Deskundigen (CED) van de SER 4). Deze Commissie zag het als haar taak te rapporteren over „(...) de tendenties die tot de actuele situatie hebben geleid (...)” en een schets te geven van de in 1976 opgestelde officiële projectie voor de periode 1976/1980 waarna „(...) de onzekerheden worden onderzocht welke aan de middellange-termijnprognose zijn verbonden; met deze analyse wil de CED een evaluatie geven van het risico dat de ontwikkeling in de komende jaren zal afwijken van het perspectief dat in de verschillende gepubliceerde stukken is geschetst” 5). Uitgaande van deze risico-analyse trachtte men vervolgens een oordeel te vormen over de noodzakelijkheden en wenselijkheden van het te voeren beleid, alsmede over de beleidsmogelijkheden en instrumenten welke daarvoor moeten worden toegepast. Hoewel de CED dus in een aantal opzichten anders te werk gaat dan de CEC, en zij zich niet bedient van een economisch model om alternatieve projecties te berekenen, zijn haar beleidsaanbevelingen sterk gelijkend op die van de CEC. Het komt ons daarom wenselijk voor om ook de CED-nota in ons commentaar te betrekken.

Het is overigens interessant om deze beide recente publikaties te situeren, omdat ze in feite deel uitmaken van een keten van economische analyses waarin ombuiging van het economisch beleid wordt bepleit. Die keten is begonnen met een prognose van de Nederlandse economie in 1980, die door het Centraal Planbureau (CPB) werd gepubliceerd in *Een macro-economische verkenning van de Nederlandse economie in 1980* (februari 1976). Nadat de regering haar z.g. 1%-beleid had geformuleerd en een pakket van aanvullende maatregelen op tafel had gelegd, zijn de verwachte gevolgen daarvan door het CPB verwerkt in een schets van *De Nederlandse economie in 1980* (september 1976). Tegenover de aanvankelijke raming van de groei van het reële nationale inkomen in de periode 1976-1980 van nog geen 3% stelde het CPB op grond van het geheroriënteerde beleid een groeivoet van 4%; haar aanvankelijke raming van de werkloosheid in 1980 werd van 260.000 tot 150.000 manjaren teruggebracht. Nederland kon dus wat lichter ademen.

Die „adempauze” is van korte duur geweest; in de nota's die nu voorliggen, namelijk die van de CEC en CED, wordt weer een veel somberder toon aangeslagen. Zich basierend op schattingen en projecties van het CPB stellen beide commissies zich op het standpunt dat de groeivoet van 4% te hoog is geschat en dat de werkloosheid belangrijk hoger zal uitkomen voor het geval dat wordt volstaan met de voorgenomen heroriëntering van het beleid (de CEC spreekt in dat geval van een dreigende werkloosheid van 275.000 manjaren 6)) en wordt een „verdere ombuiging” van dat beleid bepleit. Dit woordje „verder” meestal gebruikt in combinatie met „ombuigen”, valt in beide rapporten om de haverklap en de strekking ervan is vrijwel zonder uitzondering: verdergaan op de weg

van een beperking van de overheidsuitgaven, lastenverlichting voor het bedrijfsleven door loonmatiging en vermindering van de druk der collectieve lasten. En zelfs dan moet men zich volgens de rapporteurs niet al te veel illusies maken. De CEC, die hierin het verst gaat, komt tot de conclusie dat ook al zou de door haar voorgestelde drastische beperking van de collectieve sector resp. de loonaanspraken worden gerealiseerd, een terugdringen van de werkloosheid tot ver beneden de 200.000 op middellange termijn een illusie lijkt 7). De CED, die zich over de verwachte omvang van de werkloosheid in minder exacte bewoordingen uitlaat, komt daarentegen met een zeer uitgesproken stellingname over de gewenste ontwikkeling van de collectieve sector: in globale zin zou zijn vereist dat: „de totaliteit der collectieve uitgaven het stijgingstempo van het nationale inkomen niet te boven gaat” 8), een 0%-operatie derhalve.

De beide rapporten bevatten dus explosieve stof te over en het tijdstip van hun publikatie — het rapport van de CED in de verkiezingstijd en dat van de CEC tijdens de kabinetsformatie — heeft er natuurlijk toe bijgedragen dat ze in de politieke sfeer terecht zijn gekomen. En daar zijn ze, moet men er aan toevoegen, naar het zich thans laat aanzien, op verrassende wijze geneutraliseerd.

Het is interessant om waar te nemen hoe de „deskundigen” in de hoek van de technocraten worden gemanoeuvreed, hun analyses producten van studeerkamerwijsheid worden genoemd en de toepassing van hun uitkomsten realiteitswaarde wordt ontzegd, omdat deze voorbij zouden gaan aan het institutionele kader waarbinnen het economisch handelen zich nu eenmaal afspeelt.

Op zich zelf valt het o.i. toe te juichen dat economische analyses en beleidsvoorstellen van deskundigen niet voor zoete koek worden geslikt en kritisch worden bekeken. Te meer als de deskundigen zich zeer ver naar voren wagen door hun beleidsaanbevelingen welhaast het karakter van beleidsvoorschriften te geven. Een zodanig sterke druk van de deskundigen op het te voeren beleid is echter niet gewenst en evenmin gerechtvaardigd. Als het al nodig zou zijn om die overtuiging nog op te doen, dan zou men kunnen volstaan met een terugblik te werpen op de keten van economische analyses die ons gedurende een reeks van jaren van de zijde van deskundigen deelachtig is geworden. Deze blijken evenzeer achter de ontwikkelingen aan te lopen (wij zullen op dat punt nog terugkomen) als wie ook. De felheid waarmee de rapporten in de publieke discussie zijn bestreden, valt o.i. ook niet los te maken van de omstandigheid dat ze in de politieke meningsvorming een on-eigenlijk element vormen: aan de ene kant zijn ze omgeven met het odium van onafhankelijkheid, deskundigheid en officialiteit, terwijl er aan de andere kant zodanig geformuleerde opvattingen in worden uitgedragen dat regelrecht stelling wordt genomen inzake vrijwel alle onderwerpen die de politieke gemoederen in de afgelopen tijd hebben beziggehouden. Aangezien dat laatste niet helemaal te vermijden is, zou een grote prudentie de opstellers van de rapporten gesierd hebben: een grote terughoudendheid bij de publikatie van hun rapporten en een scherpe scheiding tussen analyse en beleidsaanbevelingen, maar vooral een minder vooringenomen verkenning en analyse van de beleidsmogelijkheden en instrumenten. Wij moeten hier meteen aan toevoegen dat in het rapport van de CED op deze punten heel wat kieser te werk is gegaan dan in dat van de CEC, maar in de publiciteit zijn deze nuances, zoals was te verwachten, volkomen verloren gegaan.

3) CEC-nota, blz. 2.

4) *Rapport van de Commissie Economische Deskundigen*, Sociaal-Economische Raad, 2 mei 1977.

5) CED-nota, blz. 1.

6) CEC-nota, blz. 49.

7) CEC-nota, blz. 70.

8) CED-nota, blz. 60.

Ook al kunnen we ons op een aantal punten moeilijk vinden in de nota's van CEC en CED, het zou volkomen ten onrechte zijn als de publieke discussie over de economische problemen nu zou verzanden in vaagheden en de rapporten verder werden afgedaan als gewrochten uit de studeerkamer, als ware dit op zich zelf reeds een tekort. Ook al zijn er o.i. tekortkomingen aan te wijzen in de rapporten van de CED en CEC, wij beschouwen ze als serieuze werkstukken die als zodanig bediscussieerd dienen te worden. Ter verheldering van onze positie in deze discussie stellen wij drie dingen voorop:

1. Wij delen de bezorgdheid die valt te proeven in de rapporten van de CEC en CED, namelijk dat het er in de politiek op lijkt uit te draaien dat een beleid tot stand komt waarin van alles wat te vinden is. Drastische ingrepen, die een meer principiële keuze inhouden, dreigen te worden ontlopen. Ook ons lijkt het moment van die keuze aangebroken en slechts te ontgaan op straffe van tamelijk ingrijpende gevolgen.
2. Die keuze kan naar ons inzicht niet louter worden afgeleid uit een analyse die zich baseert op een aantal specifieke samenhangen in het economisch proces, maar dient mede te stoeien op de zorgvuldige beschouwing van alternatieve economische analyses. Als de deskundigen o.i. ergens in zijn tekortgeschoten dan is het wel op dit punt: ze leggen een vooringenomenheid aan de dag t.a.v. de openstaande beleidsmogelijkheden en instrumenten. Wij onderkennen ook wel dat hier een veld vol angelen en klemmen ligt, zeker voor commissies die zich beperkingen moeten opleggen vanwege hun officiële positie. Maar is de nú gekozen oplossing wel zo elegant: „gangbare” opvattingen stilzwijgend tot uitgangspunt nemen en op basis daarvan een „economische” politiek proclameren c.q. een „economische” speelruimte definiëren, deze opdienen met uit een model resulterende werkloosheidscijfers als sanctie. Het had volgens ons de voorkeur verdiend om een aantal principiële verschillende alternatieven onbevooroordeeld naast elkaar te stellen en te onderzoeken op hun uitvoerbaarheid en gevolgen; daarbij tevens het voordeel behoudend niet zelf in het politieke vaarwater te geraken.
3. Als men het economisch beleid niet wil baseren op de thans voorliggende analyses, dan zal er een andere analyse voor in de plaats moeten worden gesteld, want het te voeren beleid zal hoe dan ook op een analyse moeten worden geënt.

Voorop gesteld zij dat wij niet hebben gestreefd naar een volledige behandeling van de in de nota's aan de orde komende problematiek. Dit toch al uitgedijde artikel zou dan ongetwijfeld de voor een tijdschrift aanvaardbare proporties hebben overschreden. We volstaan dus met het geven van voorbeelden en het vermelden van zaken die ons op dit moment als relatief belangrijk voorkomen, en zijn niet uit op een discussie die poogt alle details in beschouwing te nemen. Voorts zou het de betoogtrant van dit stuk niet ten goede zijn gekomen, indien het was doorspekt met wat men een alternatieve visie op de economische politiek pleegt te noemen. Men loopt dan al gauw de kans verward te raken in een met persoonlijke waarderingsoordelen gelaarde betoog en dat lijkt ons in het licht en het belang van onze doelstelling — een kritische beschouwing van de voorbereiding van de economische politiek op middellange termijn — minder gewenst.

Onze kritische beschouwing valt in feite uiteen in twee delen nl. in wat men zou kunnen noemen de niet-modelmatige aspecten van de economische analyse en de meer modelmatige aspecten. Hoewel beide in een uiteindelijke beoordeling van de beleidsvoorbereiding niet los van elkaar kunnen worden gezien, leek het ons wenselijk om in paragraaf 2 de niet-modelmatige aspecten en in

paragraaf 3 de modelmatige aspecten van de middellange-termijnprognoses en de daarbij behorende beleidsvarianten te behandelen. In paragraaf 4 wordt e.e.a. samengevat.

2. De niet-modelmatige analyse

2.1 Verschuivende werkloosheidsprojecties

Binnen het kader van onze beperkte doelstellingen is het noodzakelijk nog enige verdere limitering aan te brengen. In beide nota's wordt de omvang van de werkloosheid aan het einde van de jaren zeventig als centraal thema behandeld. En terecht. Wij zullen hierbij aansluiten, ons bewust van het feit dat de nota's genoeg andere interessante thema's bevatten die een nadere beschouwing waard zouden zijn.

Zoals in de inleiding al is aangeduid, worden wij geconfronteerd met successievelijk pessimistischer wordende projecties van de werkloosheid. De vraag die zich bij lezing van de rapporten van CEC en CED in de eerste plaats opdringt is deze: op welke gronden steunt nu eigenlijk de verwachting van een grotere werkloosheid? Die vraag is van belang omdat die raakt aan de gevolgde methodiek in de analyse. Die is voor beide commissies niet gelijk. Het werkstuk van de CEC behelst in feite een commentaar op uitkomsten van Vintaf II. De CED baseert zich weliswaar ook op CPB-modeluitkomsten, maar gaat daarbij toch onafhankelijker te werk.

De CED heeft een vergelijkende analyse gemaakt van de door het CPB gerapporteerde uitkomsten in *Een macro-economische verkenning van de Nederlandse economie in 1980* (februari 1976), *De Nederlandse economie in 1980* (september 1976) en het *Centraal Economisch Plan 1977* (april 1977). Uit een vergelijking van de twee eerste bronnen wordt het verwachte effect van de 1%-operatie en aanvullende activiteiten afgeleid, aan de tweede bron wordt de officiële prognose voor de periode 1976-1980 ontleend, terwijl de laatste bron de voorlopige realisatie van 1976 en een voorspelling voor 1977 oplevert. Uitgaande van die cijfers concludeert de CED, volkomen terecht, dat er sprake is van inconsistenties. Zo wordt becijferd 9) dat gelet op wat bekend is geworden voor 1976 en redelijkerwijs mag worden vermoed voor 1977, de door het CPB voor het jaar 1980 opgestelde prognose t.a.v. de werkloosheid (nl. 150.000) onhaalbaar lijkt te zijn geworden. In 1976 is de werkgelegenheid namelijk met 34.000 manjaren gedaald, terwijl begin dit jaar viel te voorzien dat er voor 1977 slechts een zeer geringe toeneming was te verwachten; dit impliceert dat om de voor 1980 gestelde prognose van 150.000 werklozen te halen, de werkgelegenheid in bedrijven ná 1977 met minstens 1% per jaar moet toenemen in plaats van de oorspronkelijke (gelijkmatig gespreide) ½% per jaar.

Eenzelfde redenering wordt door de CED opgezet ten aanzien van de groei van de produktie en de effectieve vraag 10). Onder verwijzing naar factoren als omvangrijke overcapaciteit en in 1980 nog onbevredigende rendementsposities acht de CED de in *De Nederlandse economie in 1980* geschetste ontwikkeling van de bedrijfsinvesteringen niet waarschijnlijk. Daarnaast acht zij de kans aanwezig dat het particuliere verbruik te hoog is geraamd vanwege de trage ontwikkeling van het reëel beschikbaar inkomen. Evenzeer twijfelt de CED aan de verwachte gemiddelde groei van de wereldhandel in het licht van de huidige, weinig expansieve ontwikkeling van de wereldeconomie.

De CED confronteert dus de CPB-prognoses met recente informatie en komt tot de conclusie dat de prognoses op

9) CED-nota, blz. 14-15 en tabel 1.
10) CED-nota, blz. 15-17.

middellange termijn door de reeds opgelopen achterstanden onhaalbaar zijn geworden. Vanuit dat vertrekpunt, namelijk de constatering van een onderschatting door het CPB van de werkloosheid en een overschatting van de effectieve vraag, komt de CED tot haar beleidsaanbevelingen, waarbij ze verder in grote lijnen wel dezelfde economische causaliteiten volgt zoals die in Vintaf II gestileerd zijn weergegeven. Het model speelt als zodanig geen rol in de CED-rapportering.

De CEC heeft het op dit punt aanmerkelijk moeilijker omdat ze aan de leiband van de modeluitkomsten wil blijven lopen. Naast het feit dat de CED-nota de jaren tot en met 1980 bestrijkt en de CED-nota die tot en met 1981, zijn er in beginsel drie andere categorieën oorzaken die aan het verschil in werkloosheidsprognose ten grondslag kunnen liggen, nl.

1. het hanteren van verschillende veronderstellingen m.b.t. de exogene variabelen in eenzelfde projectiemodel;
2. het gebruik van een verschillend projectiemodel, bij dezelfde veronderstellingen m.b.t. de exogene variabelen;
3. een combinatie van beide mogelijkheden.

In deze paragraaf beperken wij ons tot categorie 1; in paragraaf 3 komen de beide andere groepen oorzaken aan de orde.

In een omstandig betoog probeert de CEC uiteen te zetten waarom haar projectie van de werkloosheid zoveel ongunstiger is dan nog kort voor de publicatie ervan werd aangenomen. Hoewel zal blijken dat het daarbij gaat én om het gebruik van een nieuw model én om een wijziging in de veronderstellingen wordt dit niet vermeld. Alleen de gewijzigde uitgangspunten krijgen aandacht. Deze blijken vooral te betreffen: een geringere groei van de wereldhandel, een minder sterke buitenlandse prijsontwikkeling, een sterkere opwaardering van de gulden, een sterkere stijging van de investeringen in woningen en een drastische wijziging in het veronderstelde beloop van het aanbod van arbeid. Tevens zijn er enige bijstellingen in de sfeer van de overheidsfinanciën (aardgasbaten, rentelast) en de sociale verzekeringen. De resultante van deze wijzigingen vinden hun neerslag in de CEC-ramingen; tabel 1 geeft daarvan een indruk.

Ons interesseert op dit moment het meest de wijziging in de veronderstelling van de groei der beroepsbevolking.

Tabel 1. Voorspellingen in CED- en CEC-nota (centrale projectie)

	CED 1975-80 a)	CEC 1976-81 b)	Vershil CEC t.o.v. CED
Gemiddelde mutaties per jaar			
Loonsom per werknemer	8,5	9	0,5
Prijspeil particuliere consumptie	7	6,5	0,5
Reëel beschikbaar inkomen modale werknemer	1 à 1,5	1,5	0 à 0,5
Volume particuliere consumptie	4	2,5	1,5
Volume bedrijfsinvesteringen excl. woningen	4	5,5	1,5
Volume goederenuitvoer	8	7	1
Volume productie bedrijven	4,5	3,5	1,0
Volume bruto-nationaal produkt	4	3,5	0,5
Reële arbeidskosten	2	4	2
Arbeidsproductiviteit (incl. zelfstandigen) ..	4	3,5	0,5
Niveaus in 1980 resp. 1981			
Werkloosheid (1000 manjaren)	150	270	120
Saldo lopende rekening betalingsbalans (%)	2,9	2,6	0,3
Arbeidsinkomensquote (%), gecorrigeerd ..	87	93	6
Financieringsstekort overheid op transactiebasis (%)	ca. 5	4,5	0,5

a) De Nederlandse economie in 1980, tabel III 24, conform het uitgangspunt van de CED.
b) CEC-nota, tabel 25 (afgeronde cijfers).

Zoals uit tabel 2 blijkt zijn op dit punt de opvattingen in een half jaar tijd sterk gewijzigd. De doorwerking hiervan in de berekeningen van de CEC zijn echter nog groter indien wordt bedacht dat in Vintaf II het arbeidsaanbod ten dele onbedoende wordt bepaald, d.w.z. onder invloed staat van de werkloosheids situatie zelf en het reële loon (in deel II van ons artikel komen wij hier nog op terug). De gevolgen van de nieuwe veronderstelling m.b.t. de groei der beroepsbevolking zijn dan ook tweezijdig: een *directe* vergroting van de werkloosheid en een *indirecte* vergroting via de resulterende verzwaring van de premiedruk, die gedeeltelijk weer op cumulatieve wijze in het model doorwerkt.

Tabel 2. Wijzigingen in de veronderstellingen m.b.t. het arbeidsaanbod; De Nederlandse economie in 1980 (tabel III. 18, blz. 97) vs. CEC-nota (tabel 8, blz. 13) (x 1000 manjaren)

	Trendmatige aanwas		Saldo immi- gratie pendel		Effect invoer- ring AAW		Totale aanwas	
	NE'80	CEC	NE'80	CEC	NE'80	CEC	NE'80	CEC
1976	1	4	14	10	5	3	8	3
1977	21	21	5	9	22	12	4	18
1978	16	27	5	6	5	3	16	30
1979	14	n.b.	0	n.b.	9	n.b.	5	n.b.
1980	27	n.b.	0	n.b.	5	n.b.	22	n.b.
jaargemiddelde 1976-1980 ..	15		5		9		11	
jaargemiddelde 1976-1981 a)		25		7		5		27
Vershil CEC t.o.v. NE'80 op basis van 5-jarige periode ..	+50		+10		+20		+80	

a) In de tabel uit het CEC-rapport waaraan hier wordt gerefererd, wordt het (jaar-)gemiddelde over de gehele beschouwde periode gegeven, zonder vermelding van de waarden voor de jaren 1978-1981 afzonderlijk.

Waar de CED vooral pessimistisch is over de werkloosheidsontwikkeling vanwege de huidige en te verwachten ontwikkeling van de *bestedingen*, brengt de CEC de prognose van de werkloosheid vooral in overeenstemming met de actuele ontwikkeling door een wijziging van de veronderstelling m.b.t. de groei van het arbeidsaanbod, die dan via het model doorwerkt en in een hogere werkloosheid resulteert.

Dit wordt in het rapport van de CEC ook met zoveel woorden toegegeven. Op blz. 47 treffen we een ruwe schets van de werkgelegenheids situatie en de vooruitzichten op korte en wat langere termijn, waarin aandacht wordt geschonken aan „moeilijke” sectoren, zoals de metaal, scheepsbouw, textiel e.d. Zoals de rapporteurs zelf zeggen: „los van elke modelmatige benadering”. Ze vermelden evenwel niet dat de daar gegeven schets van de werkgelegenheid:

- a. niet in overeenstemming is met de arbeidskostenfilosofie die aan het door hen gehanteerde model ten grondslag ligt;
- b. hun modelberekeningen voor de komende jaren eerst een ernstige verslechtering van de werkgelegenheid laten zien, nadat er een *autonome* aanbodvergroting op is losgelaten, terwijl hun schets op blz. 47 uitsluitend betrekking heeft op *verlies* van arbeidsplaatsen in bedrijven, waarvan het model niet bij machte blijkt dit te reproduceren.

Wij willen de CEC hierover niet te hard vallen, omdat zij zich heeft laten leiden door dezelfde overwegingen en bezorgdheden als menig ander: hoe in 's hemelsnaam een prognose van 150.000 werklozen in 1980 te halen als de werkloosheid oploopt zoals die doet, in aanmerking nemend wat men reeds kan zien aankomen als het gordijn een eindje wordt opgetrokken. Wij delen die bezorgdheid, maar wensen dan ten aanzien van de diagnose en het

daaruit af te leiden pakket van maatregelen deze vraag beantwoord te zien: als een model op eigen kracht niet in staat blijkt de actuele en op korte termijn te verwachten ontwikkelingen te reproduceren die de directe oorzaak vormen van onze zorgen, waarom dan in dit model een onbegrensd vertrouwen gesteld als het gaat om het ontwerpen van een beleid? Waarom met geen woord gerept over de twijfels die de vermelde discrepanties tussen model en werkelijkheid wel moeten oproepen? Menselijke zwakheid, angst om ook nog het gehanteerde model op losse schroeven te zetten en zo een laatste restje zekerheid te verliezen in een tijd die al zoveel onzekerheden kent? Of stond de nieuwe raming van de werkloosheid reeds vast en was elk middel goed dat deze onderbouwde?

2.2. Analyse van de werkloosheidsontwikkeling

De CED komt in haar rapport tot een opzet die bij wijze van raamwerk in principe best aanvaardbaar is. Als doelstelling van de economische politiek wordt de volledige werkgelegenheid gesteld naast de — wat vaak aangeduide — „gezondmaking” van de economie. Over deze doelstellingen zal niemand willen twisten en het belang van hun vermelding is derhalve niet groot te achten, maar wat wel belangrijk is, uit deze zeer algemene doelstellingen worden specifieke — tussengelegen — doelen afgeleid, namelijk rendementsherstel voor het bedrijfsleven door middel van een adequate verlaging van de arbeidsinkomensquote en vergroting van de bruto-investeringsactiviteiten. De CED spreekt in dit verband over de „marktsector” van de economie die versterking behoeft; daarvan wordt dat deel van de sector bedrijven dat direct en voornamelijk van overheidsopdrachten afhankelijk is, uitgesloten. De keuze van de laatste doelstelling is heel pragmatisch: uit het verloop van de bruto-investeringsquote in de tijd (1) gezien, wordt de conclusie verbonden dat met een terugkeer naar het niveau van de jaren zestig, toen de bruto-investeringsquote ca. 15% beliep tegen 11 à 12% in 1976, ook de werkgelegenheidssituatie sterk zal verbeteren. Een redenering waarover in de openbare discussie nogal de staf is gebroken — met name door de vakbeweging, die in de investeringen juist een gevaar voor de werkgelegenheid ziet —, maar het lijkt geen twijfel dat ook in de jaren zestig arbeid in de industrie op grote schaal is uitgeschakeld, terwijl de werkgelegenheid als gevolg van een netto creatie van arbeidsplaatsen in het bedrijfsleven als totaal op peil kon worden gehouden.

Aan de reeds geformuleerde tussenliggende doelen worden door de CED toegevoegd doorbreking van de inflatiespiraal en versterking van de concurrentiepositie, alsmede de verzekering van een „aan het productiepotentieel aangepaste effectieve vraag die uitzicht biedt op een voldoende aantrekkelijk afzetklimaat” (2). Elk van de vier aangegeven afgeleide doelstellingen wordt in het rapport van de CED voorzien van een uitvoerige toelichting (3), waarvan men als lezer de neiging heeft ze te beamen, maar met de vraag blijft zitten hoe de verschillende doelstellingen in elkaar grijpen — de vraag dus hoe de economische processen werken — en die eigenlijk niet wordt beantwoord. Ook niet in het hoofdstuk dat is gewijd aan de beleidsmogelijkheden en instrumenten, waarbij deze door de wijze van behandeling als vrijwel nevenschikkend worden gepresenteerd. Gezien evenwel vanuit de samenhang die er tussen de economische verschijnselen bestaat, zijn de door de CED geformuleerde specifieke doelstellingen alleen te realiseren door ontwerp van een beleid dat een strategisch geheel vormt. Daarin moet dan recht worden gedaan aan die samenhangen, door de instrumenten op elkaar af te stemmen en in de tijd te faseren. Om een aantal van de meest voor de hand liggende zaken te noemen:

- verlaging van de arbeidsinkomensquote stuit alleen dan niet af op de eis van de verzekering van voldoende effectieve vraag, als een economie zodanige groei vertoont

dat de bezettingsgraad van het industriële apparaat een merkbare verbetering kan ondergaan. Als men die koppeling niet maakt en een verlaging van de arbeidsinkomensquote als een doel op zich stelt, dan ontleemt men er in feite de verwachte gevolgen aan, namelijk een verhoging van de bruto-investeringsactiviteit, en zal dit streven zich uiteindelijk tegen zich zelf keren;

- doorbreking van de inflatiespiraal en versterking van de concurrentiepositie worden onder zekere voorwaarden gediend door een verhoging van het niveau van economische activiteit, w.o. de investeringen (4);

- verhoging van de investeringsquote is alleen redelijk te verwachten bij een voldoende aantrekkelijk afzetklimaat.

Nu gaat het er ons niet om de indruk te wekken alsof de CED dit niet zou inzien, maar haar analyses en beleidsvoorstellen vertonen toch een niet te verteren innerlijke tegenspraak die zich op tal van plaatsen doet gevoelen. Het dilemma met name tussen de sterk bepleite matiging van de lonen, sociale uitkeringen en overdrachtsuitgaven door de overheid aan de ene kant en de begeerde opvoering van de bruto-investeringsactiviteiten tot het — relatieve — peil van de jaren zestig anderzijds. Hoe deze twee samen moeten gaan, notabene in een situatie die volgens de CED zelf toch al wordt gekenmerkt door een achterblijven van de binnenlandse consumptie, wordt verder niet uit de doeken gedaan. Daar komt nog bij dat de CED adviseert om voorlopig af te zien van structurele verhogingen van het minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen; gevoegd bij een beperking van de overdrachtsinkomens kan dit slechts een denivellering van de inkomens bewerkstelligen en daarmee een verlaging van de marginale consumptiequote die de effectieve vraag verder onder druk zal zetten. Met de uitspraak dat vraagverval voorkomen moet worden, blijft de CED toch te zeer in de sfeer van de wenselijkheden, want de door haar bepleite maatregelen moeten dit verval wel haast in de hand werken.

Op deze punten blijft de lezer zitten met het gevoel dat de CED met de door haar aangewezen doelen toch wel te veel blijft steken in de symptoombestrijding, zonder aan een meer fundamentele analyse toe te komen. Daarvan ten slotte nog een voorbeeld. Op blz. 25 van haar rapport spreekt de CED als haar oordeel uit dat de „mechanismen” die de overheid in het leven heeft moeten roepen om de uitstoot van arbeid uit het productieproces „op te vangen”, een belangrijke oorzaak vormen van de sterke stijging der collectieve uitgaven. Het is ons niet duidelijk hoe na zo'n ook o.i. volkomen juiste constatering, in hetzelfde rapport als één van de hoofdoorzaken van de huidige economische problematiek kan worden aangevoerd dat de collectieve sector een te grote omvang heeft aangenomen (5). Een zelfde redenering gaat in feite op voor de omvang van de fameuze arbeidsinkomensquote, die men in economisch-politieke stukken langzaam maar zeker steeds vaker ziet opgevoerd onder de familiäre aanduiding AIQ. Door het teruglopen van het niveau van economische activiteit ziet men de meest resistente delen in — relatieve — omvang toenemen. Hun daling bepleiten, komt in feite neer op het uitspreken van de wens dat het niveau van economische activiteit zich herstelt. Hun daling afdwingen onder omstandigheden van zeer beperkte groei, is de contractie in de hand werken. Op dit punt is de CED volmaakt

11) CED-nota, tabel 5. Het gaat hier om de bruto investeringen in vaste bedrijfsactiva (excl. woningen) als % van het BNP.

12) CED-nota, blz. 38-39.

13) CED-nota, blz. 39-52.

14) Zie hiervoor het onderzoek dat Wachtel en Adelsheim in 1976 hebben ingesteld in opdracht van de economische commissie van het Amerikaanse Congres.

15) Nog afgezien van de volstreekte omkeerbaarheid van economische processen die ten grondslag ligt aan de consequenties die daaruit voor het economische beleid worden afgeleid.

ambivalent. Aan de ene kant wil ze ter wille van een herstel van de werkgelegenheid de bruto-investeringsquote opvoeren tot het peil van de jaren zestig, hetgeen noodzakelijkerwijze inhoudt dat bedrijven op grote schaal *nieuwe* activiteiten zullen moeten entameren en *nieuwe* markten exploreren. Aan de andere kant gelooft ze zelfs niet in de door het CPB geprognostiseerde groeivoet van de productie van 4½% en wil ze die veiligheidshalve lager gesteld zien 16).

Met eenzelfde dilemma zit overigens de CEC, die zich op eigen kracht eigenlijk nauwelijks waagt aan enigerlei vorm van analyse en in feite de aan de CPB-modellen ten grondslag liggende diagnose van de economische knelpunten tot de haren maakt. Dat wil zeggen een investeringsvergelijking waarin twee voorname impulsen worden onderkend, namelijk herinvestering bij afstoot van produktiemiddelen en investering uit het winstinkomen; in welke laatste factor dan tevens de economische verwachtingen geacht worden te zijn verdisconteerd. Aangezien in de „afstootconditie” de reële arbeidskosten een doorslaggevende rol spelen, worden de investeringen eigenlijk helemaal beheerst door de omvang van de arbeidsinkomensquote, maar op een ambivalente wijze: gaat de quote omlaag dan nemen de investeringen uit hoofde van het winstinkomen toe, maar uit hoofde van de herinvestering af en v.v. Zo lijkt de redenertrant: loonmatiging, rendementsherstel, stijging van de investeringsquote, door Vintaf II *niet* te worden bevestigd. Volgens het spoorboekje in de CEC-nota, waarin wordt gerekend met een negatieve loonpush van ½% per jaar, komt na verloop van 4 jaar het volume van de investeringen in outillage 1,3% lager uit 17). Langs die weg valt er volgens het CPB-model nooit een doorbraak in de economie te bewerkstelligen, terwijl het duidelijk is dat in de structureel-conjuncturele situatie waarin de economie zich momenteel bevindt, alleen een keerpunt kan worden bereikt via zo'n *doorbraak*.

We hebben er al vaker op gewezen dat wij met onze kritiek op de nota's van de CEC- en CED niet de indruk willen wekken voor hen totaal nieuwe of onbekende gezichtspunten naar voren te brengen. Dat geldt ook als wij er hier op wijzen dat hun analyse van de economie een onvervroren macro-analyse is, waarin nauwelijks ruimte bestaat voor sectorale differentiaties. De economie wordt opgesplitst in een sector bedrijven, een sector overheid en een sector consumenten, tevens (potentiële) leveranciers van arbeid. De beide commissies zullen de eerste zijn om dit toe te geven, maar ter verdediging aanvoeren dat een meer gediifferentieerd sectorenmodel op dit moment niet operationeel is, zodat er geen andere keuze is. Wij menen dat deze redenering de commissies in elk geval niet van de verantwoordelijkheid onttrekt. Met name van de CED had men op dit punt een uiteenzetting mogen verwachten, omdat zij er blijk van geeft het belang van dit aspect wel te onderkennen. Wij doelen hier op haar diagnose van de huidige problematiek, waarin aan verschillen tussen industrie en de overige nijverheid, resp. kapitaal-intensieve en arbeidsintensieve bedrijfstakken belang wordt gehecht 18). In een andere passage 19) wordt de bouwnijverheid afgezonderd en op haar specifieke merities bezien uit een oogpunt van het creëren van werkgelegenheid. De verwijzingen zijn evenwel terloops en in de uitwerking van het beleid als geheel speelt de sectorale opbouw van het bedrijfsleven geen rol. In feite geldt een analoge redenering voor de overheid, wier uitgaven slechts in een aantal zeer grove categorieën worden onderscheiden, terwijl ook de consumptie en de factor arbeid op „monolytische” wijze worden behandeld.

Deze hele zaak heeft in de eerste plaats een belangrijke analytische kant. Het verschil in produktiviteitsontwikkeling tussen de sectoren van het bedrijfsleven dat in de laatste jaren steeds sterker op de voorgrond is getreden, kan moeilijk in een diagnose van de huidige problematiek

worden gemist. Het verloop van de arbeidsinkomensquote — een sleutelvariabele volgens de CED — voor de onderscheiden sectoren (industrie, bouwnijverheid en diensten), waarvan de CED zelf in een tabel 20) een overzicht geeft, onderstreept deze stelling. Dit laat bijvoorbeeld zien hoezeer deze quote in de sector van de bouwnijverheid resp. diensten is gaan oplopen, alvorens de industrie in die ontwikkeling gaat meedelen en hoe die stijging in beide sectoren begint terug te lopen, om in de industrie verder te blijven oplopen. Als gevolg van een totalisering gaat het zicht op deze differentiaties verloren. Voor het beleid — zowel dat op korte als op lange termijn — is het gebrek aan onderscheiding en differentiatie dat aan een pure macro-benadering kleef, o.i. prohibitief. Wij hebben in de voorgaande paragraaf het belang van een *doorbraak* onderstreept en wij zijn van mening dat een dergelijke doorbraak economisch alleen te funderen is op grond van een analyse van de economie in zijn geleidingen. Het strategische belang daarvan voor een ontwikkeling van de economie en het bewerkstelligen van een opening vindt ondersteuning in historische en meer *structurele* analyses 21).

2.3. *Maatschappelijke processen en economische politiek*

De bezwaren die de rapporten van de CED en CEC in de publieke discussie ontmoetten, hebben zich toegespitst en de vorm aangenomen van een verwijt: *technocratie*, die geen plaats inruimt voor het institutionele kader waarbinnen het economisch handelen zich nu eenmaal afspeelt. Aangezien wij ons in dit opzicht als „lotgenoten” beschouwen van de aangevallen partij, zijn we niet erg geneigd om in te stemmen met dit soort verwijten. Voor die afwijzende stellingname zijn evenwel sterkere elementen te vinden dan louter solidariteit met vakgenoten. Ons spreken twee suggesties die in het verwijt liggen opgesloten, sowieso al niet erg aan. In de eerste plaats dat het hier zou gaan om technisch onaanvechtbare analyses, in de tweede plaats dat de werkelijkheid zodanige institutionele trekken zou kunnen vertonen dat ze dientengevolge de gevolgen van economische wetmatigheden kan ontgaan. Wij voeren de discussie met de „technocraten” liever op hun eigen terrein en in het bovenstaande hebben we daartoe reeds een aanzet gegeven, terwijl in wat volgt, dat aspect verder aandacht zal krijgen. Als wij op deze plaats in de uiteenzetting er behoefte aan hebben om in te gaan op het institutionele kader waarin de economische processen zich voltrekken, dan is het juist om het verwijt om te draaien; als het ware te weinig technocratie en te veel institutie; een veel te sterke neiging om aan een specifiek institutioneel kader vast te houden, met voorbijzien aan wat aan ingrijpen en verandering daarin mogelijk is.

Wij begrijpen eigenlijk niet goed hoe bewindslieden hun raadgevers het verwijt van technocratie kunnen maken, 22) aangezien aan hen zelf de taak toekomt om

16) CED-nota, blz. 15-17.

17) CEC-nota, tabel 18.

18) CED-nota, blz. 4.

19) CED-nota, blz. 36.

20) CED, tabel 9.

21) Zie in dit verband A. O. Hirschman, *The strategy of economic development*, New Haven, 1959.

22) Het verwijt komt ons als inconsequent en opportunistisch voor. In juli namen de kabinetsformateur en PvdA-fractie afstand van de „technocratie” van de CEC en de door haar gehanteerde spoorboekjes, om begin augustus de met Vintaf II vervaardigde beleidsalternatieven te verwelkomen als ondersteuning van het door de formateur voorgestelde beleid. In *ESB* van 17 augustus jl. blijkt anderzijds hoe minister Lubbers berekeningen met het model dat ten grondslag lag aan zijn Structuurnota (model CS VIN, zie artikel, deel II) plotseling afdoet met de term „rekensommen”, nu blijkt dat deze „(...) wel erg theoretische exercitie” een frappant lager financieringstekort laat zien dan berekeningen met Vintaf II.

het kader te ontwerpen om aan de economisch-technische mogelijkheden — indien door hen gewenst — vorm te geven. Maar daartoe dienen zij dan wel de beschikking te hebben over een zo volledig mogelijk inzicht in wat *technisch* mogelijk is, zonder dat in die fase van de beleidsvoorbereiding reeds keuzen worden gedaan en dan onvermijdelijk op basis van wat de technocraten wenselijk achten. Dit is uit een oogpunt van democratische besluitvorming pas echt ongewenst.

Een belangrijk aspect van het institutionele kader waarin economische processen zich afspelen, wordt gevormd door een vervlechting van verwachtingen en anticipaties. De overheid kan niet ageren alsof het bereiken van doelstellingen alleen afhangt van door haar zelf vast te stellen parameters; die hangen namelijk weer samen met actieparameters van andere economische subjecten, waaronder het bedrijfsleven en de consumenten 23). De unieke positie van de overheid als draagster van het algemeen belang wordt echter onder meer daardoor gekenmerkt dat ze die anticipaties en verwachtingen van anderen t.a.v. haar handelen niet als een gegeven behoeft te aanvaarden,

maar — onder zekere omstandigheden en waarborgen — deze als veranderbaar kan opvatten en naar haar hand kan en mag zetten. De effecten van zulke anticipaties zijn in modellen van de economie reeds begrepen, namelijk via de schatting van de daarin optredende *reactie-coëfficiënten*, waarin hun effect is geïncorporeerd. Hier doen zich evenwel twee onderscheiden vraagstukken voor: een beleidsvraagstuk en een vraagstuk van analyse en interpretatie. Van het eerste hebben we al melding gemaakt door er op te wijzen dat de overheid de bevoegdheid heeft om in die reacties, voor zover ze mede worden bepaald door persoonlijke voorkeuren en/of belangen, in te grijpen. Het tweede vraagstuk wordt veroorzaakt door de feitelijke omstandigheid dat de vervlechting van handelen, verwachten en anticiperen vaste patronen vertoont en als zodanig

23) Wij stuiten hier op strategische aspecten van het beleid die door R. Frisch m.b.t. het marktgedrag van aanbieders de *conjecturale* aspecten zijn genoemd. Zie hierover: J. Tinbergen, *Beperkte concurrentie*, 1946, blz. 21.

Vacatures

Funcctie:	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 10 augustus</i>		
Hoofd bureau bestuur en beheer	Rijksuniversiteit Groningen	II
Academisch gevormd medewerker(ster)	Sociaal-Economische Raad	754
Planoloog	OD 205 Delft	760
Fiscaal jurist	Naarden International Holland BV	768
Wetenschappelijk medewerk(st)er macro-economie	Universiteit van Amsterdam	III
Plv. administrateur dienst gemeentewerken	Gemeente 's-Hertogenbosch	III
Academicus t.b.v. de beleidsanalyse	Provincie Zuid-Holland	IV
Medewerk(st)er eerste bureau (financieel beleid)	Provincie Zuid-Holland	IV
Econoom t.b.v. het derde bureau (Economische Zaken)	Provincie Zuid-Holland	IV
<i>ESB van 17 augustus</i>		
Medewerkers Directie Financiën	Ministerie van Economische Zaken	II
Hoofd sector handel, ambacht en diensten	Ministerie van Economische Zaken	II
Staffunctionaris	Ministerie van Economische Zaken	II
Medewerkers t.b.v. de begroting	Ministerie van Economische Zaken	II
Economisch onderzoeker	Openbaar Lichaam Rijnmond	787
Gewoon hoogleraar econometrie	Erasmus Universiteit Rotterdam	793
Beleidsmedewerkers t.b.v. Directie Financieel-Economische Zaken	Ministerie van Verkeer en Waterstaat	794
Medewerkers Directoraat-Generaal van het Verkeer	Ministerie van Verkeer en Waterstaat	794
Plv. hoofd van de afdeling inspectie	Ministerie van Landbouw en Visserij	795
Econoom bij de Vakgroep Economische Organisatievormen	Erasmus Universiteit Rotterdam	795

Funcctie:	Bij:	Blz.:
Hoofd stafbureau	Ministerie van Landbouw en Visserij	796
Algemeen economisch medewerker	Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne	796
Macro-econoom	Nederlandse Unilever Bedrijven B.V.	III
Docent statistiek	Gemeenschappelijke opleiding personeelswerk Voorburg	IV
<i>ESB van 24 augustus</i>		
Econoom bij Vakgroep Micro-economie	Erasmus Universiteit Rotterdam	II
Medewerk(st)er afdeling Financiën en Economische Zaken	Gemeente Utrecht	II
Hoofd bureau Beleidszaken	Ministerie van Financiën	824
Chef onderafdeling algemene statistieken en conjunctuurttest	Centraal Bureau voor de Statistiek	824
Wetenschappelijk medewerker t.b.v. Landbouw-Economisch Instituut	Ministerie van Landbouw en Visserij	824
Economische medewerkers afdeling Planning	ABN Bank	814
Wetenschappelijk (hoofd)medewerk(st)er Directeur	Universiteit van Amsterdam	821
Medewerker bureau begrotingsaangelegenheden	Agrarische Sociale Fondsen	822
Economisch beleidsadviseur	Gemeente Arnhem	823
Economisch beleidsadviseur	Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening	III
Wiskundig econoom	Ministerie van Landbouw en Visserij	III
Wetenschappelijk medewerkers	Ministerie van Landbouw en Visserij	III
Economen	Centrale Directie PTT	IV

in de schatting van de reactieparameters is begrepen, maar dan wel met betrekking tot een eenzijdig opgaand traject van de economie; het empirisch schattingsmateriaal wordt namelijk gevormd door de naoorlogse jaren. Het is zeer de vraag of deze patronen die voor het verleden, dat wordt gekenmerkt door een specifiek expansieve beweging in de economie, zijn geschat, ook voor de huidige situatie opgaan. De vraag krijgt te meer importantie vanwege de zich momenteel manifesterende impasseverschijnselen, die alom als betrekkelijk nieuw worden gezien, althans voor de naoorlogse jaren. Het is een analytisch vraagstuk van de eerste orde om vast te stellen in welke mate de gedragsvergelijkingen die in het recente verleden hebben gebleken een zekere geldigheid te bezitten, omkeerbaar kunnen worden geacht en zich lenen voor de berekening van effecten van te treffen maatregelen zonder dat aan hun specificatie iets behoeft te worden afgedaan of toegevoegd. Hier zou ons het verwijt kunnen treffen dat wij bezig zijn een theoretisch rookgordijn te leggen waardoor het uitzicht op het effect van welke maatregel dan ook wordt benomen. Ons verweer is een herhaling van de stelling dat onder zekere omstandigheden de overheid niet behoeft af te wachten wat het effect van een maatregel zal zijn, maar dat ze dat effect kan bewerkstelligen. De fundamentele onzekerheid van de situatie kan maken dat ingrijpen op overheidsniveau de enige remedie is en een impasse kan doorbreken. De haalbaarheid van bepaalde doelstellingen behoeft dan niet alleen te worden bezien in het licht van de variatie van wat aan *instrument*variabelen door de CEC en CED wordt toebedacht, maar ook in het licht van mogelijkheden om door *rechtstreeks* in te grijpen in het institutionele kader reactieparameters te wijzigen. Trouwens, dat vinden de CED en CEC in feite ook, want rechtstreeks ingrijpen door de overheid wordt door hen niet geschuwd, alleen beperken ze zich tot een beheersing van de contractlonen, sociale uitkeringen en premies e.d., wier vorming naar hun opvatting niet langer mag worden overgelaten aan het huidige samenspel van krachten. Zij beroepen zich daartoe impliciet op het algemeen belang, dat een doorbreking van de inflatie-spiraal en een gezondmaking van de economie vereist.

Het is niet moeilijk om nu twee elementen in het geding te brengen die in precies dezelfde sfeer liggen als contractloonbeheersing en beperking van de groei van de collectieve sector, nl. de *incidentele looncomponent* en de *afwenteling* van belastingen en sociale premies. Waarom volstaat de CED met de hoop uit te spreken dat de incidentele looncomponent tot 1½% beperkt zal blijven, terwijl ze een beheersing van de contractlonen niet uit de weg gaat? Waarom de afwentelingsprocessen niet doorbreken als een vitale bijdrage tot de begeerde mitigerende van de werkloosheid? Het effect van door de overheid te treffen maatregelen komt er onmiddellijk volkomen anders uit te zien, indien men deze *technische* ingrepen zou willen voegen bij of in plaats van datgene wat algemeen wordt bepleit, zoals in paragraaf 4 zal blijken.

Het is onze opvatting dat de studie die de CEC 24) nu heeft verricht in eerste aanleg het karakter van een brede technische verkenning had behoren te hebben. Op grond daarvan zou in het politieke vlak een aantal beleidsvarianten kunnen worden geformuleerd. Niet als afzonderlijke rekenvarianten die uit een model rollen om vervolgens door simpele optelling tot pakketten te worden samengevoegd, maar beleidsvarianten gebaseerd op concepties, wier uitwerking weliswaar op modellen kan worden gebaseerd, maar dan inclusief het variëren van reactiecoëfficiënten naar gelang dat in de concepties ligt opgesloten. Uit hoofde van de economiebeoefening als ook uit dat van de besluitvorming zou die procedure elegant, en meer dan dat, geweest zijn.

2.4. Modellen en economische politiek

In het verleden heeft er in ons land rondom het gebruik van econometrische modellen een waas van onaantastbaarheid gehangen. Die moet in verband gebracht worden met een aantal uiteenlopende omstandigheden. In de eerste plaats met het wetenschappelijk gezag van de openvolgende directeuren van het CPB, alsook met het feit dat er in ons land buiten het CPB geen alternatieve modellen operationeel waren. Aan deze monopoliepositie is in de jaren zeventig een einde gekomen. Op vrijwel elke economische faculteit in ons land heeft men een macro-economisch model voorhanden dat met behulp van een computer snel kan worden gebruikt. Evenals de CPB-modellen kunnen ze zowel worden gehanteerd om te prognosticeren, als om er analytische exercities mee te verrichten, alhoewel de nadruk thans meer ligt op het eerste aspect.

Deze omstandigheden vallen samen met de omstandigheid dat binnen de economische wetenschap zelf de controverses zijn toegenomen. De verklaringen voor deze toenemende verschillen in opvattingen lopen uiteen. Men kan wijzen naar het neo-klassiek keynesiaanse paradigma dat langzamerhand steeds sterkere reacties is gaan oproepen, maar ook naar de slechtere tijden die in economie sluijmerende politiek-filosofische sentimenten hebben aangewakkerd. Hoe het ook zij, er opereren nu verschillende scholen in de economische wetenschap, elk met hun eigen modellen en theorieën om de werkelijkheid te verklaren. De verschuiving van een neo-keynesiaanse aanpak naar een neo-klassiek keynesiaanse benadering zoals die in de ontwikkeling van de CPB-modellen ligt besloten, is in dit verband als een opmerkelijke gebeurtenis te bestempelen. Die verschuiving berust er niet op dat een aantoonbaar beter model is ontwikkeld. Er bestaan op dit moment verschillende — in statistische zin ongeveer even goede — empirische verklaringen voor bijv. de naoorlogse ontwikkeling van de werkgelegenheid in bedrijven en er valt op grond van de empirie derhalve geen uitsluitel over de „beste” theorie te verwachten. Dat betekent dat theorieën (kunnen) worden aanvaard, omdat onderzoekers ze *plausibel* vinden. In dit licht bezien is het gebruik van Vintaf II en de presentatie van de daarmee verrichte berekeningen, op zich zelf, volstrekt legitiem. Het is wellicht ook aanvaardbaar als met behulp hiervan een bepaalde maatschappijvisie, bijv. t.a.v. de wenselijke verhouding van collectieve en marktsector, wordt verdedigd. Het is evenwel onjuist te menen dat deze visie de enig mogelijke, of dé economisch-wetenschappelijk juiste visie zou zijn. Hoewel dus aan de wetenschappelijke oprechtheid van economen die modellen maken en gebruiken niet *a priori* behoeft te worden getwijfeld, hoeft dit niet te betekenen dat hun optreden vrij zou zijn van politieke vertekening. In dit artikel willen wij zo objectief mogelijk het voorliggende gehanteerde analytische instrumentarium (model) bezien. De makers en gebruikers hebben daar ook recht op. Met instemming citeren we daarom de volgende woorden van Klant, omdat die goed onze overwegingen en bedoelingen uitdrukken:

„Empirisch-wetenschappelijke theorieën zijn feilbaar. Onderzoekers speuren aanhoudend naar fouten. Er bestaat ondanks hun bezetenheid geen zekerheid dat theorieën, waarover door talloze toeschouwers en zelfs deelnemers met grote eerbied en veel onbegrip wordt gesproken, geen onware beweringen bevatten. Een reden om niettemin aan onderzoekers vertrouwen te schenken is dat zij onder elkaanders controle staan. Ieder die zich daartoe bekwaamt, kan meespelen en helpen zoeken. Het spelreglement bevordert dat altijd naar nul fouten wordt gestreefd” 25).

24) Wij laten die van de CED hier buiten beschouwing, omdat die commissie onafhankelijk staat ten opzichte van de regering.

25) J. J. Klant, *Spelregels voor economen*, Leiden, 1972, blz. 193.

Contourennota en economie

DRS. K. J. M. BURGER
DRS. P. M. H. VAN DIJK

In de Contouren van een toekomstig onderwijsbestel, de z.g. Contourennota, was geen kostenraming opgenomen. Dit heeft tot zoveel kritiek geleid, dat in de vervolgnota een indicatieve raming van de kosten is afgedrukt. De heren Burger en Van Dijk, beiden werkzaam bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, zetten in dit artikel uiteen welke problemen er moeten worden opgelost om tot een verantwoorde kostenraming te komen.

Met de publikatie van de *Contouren van een toekomstig onderwijsbeleid*, in juni 1975, is een discussie op gang gekomen over de wenselijke inrichting van het gehele onderwijsstelsel in de toekomst. De basisschool, middenschool, bovenschool, open school en het vernieuwde hoger onderwijs vervangen op lange termijn de bestaande vormen van onderwijs. Ruim anderhalf jaar hebben de ontvouwde gedachten ter discussie gestaan; de resultaten ervan zijn onlangs verwerkt in de zogenaamde Vervolgnota die in maart 1977 als Kamerstuk 14425 aan het parlement is aangeboden.

In de Contourennota is een raming van de kosten van het

voorgestelde onderwijsbestel achterwege gelaten. Het hoofdstuk „Financiering en doelmatigheid” noemt daarvoor enkele redenen en geeft vervolgens cijfermatig inzicht in de ontwikkeling van de onderwijsuitgaven in het verleden. Daarnaast worden suggesties gedaan om te komen tot een doelmatiger aanwending van de middelen, waarbij de nadruk vooral ligt op de interne efficiency van het systeem; de bedrijfseconomische aspecten staan centraal.

Er is veel kritiek gekomen op het ontbreken van een kostenraming. De onderwijsraad

„acht het een onoverkomelijke tekortkoming, dat de Contourennota geen inzicht biedt in de financiële gevolgen van de eventuele invoering van de diverse onderdelen” 1).

De OESO stelt:

„In sum, we would like to see the question of cost probed further, and realistic estimates made of a number of possibilities with their assumptions specified clearly” 2).

En ten slotte meent de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid

1) Onderwijsraad, *OR 238 Alg.*, 1976, blz. 4.

2) OECD, *Reviews of national policies for education*, 1976, blz. 53.

Ook het CPB hangt blijkbaar deze filosofie aan: „(...) ook dit model (is) voor verdere verbetering en verandering vatbaar. Dat dit model Vintaf II heet is een bevestiging daarvan: het is een opvolger en wacht op een opvolger” 26).

Een kritische beschouwing van Vintaf II is derhalve wenselijk en op zijn plaats; het valt te betreuren dat de controlerende functie van het „forum” van de economische wetenschap in dit opzicht pas de laatste tijd enigszins uit de verf begint te komen. Wat ons betreft gaat het voorlopig om de volgende twee vragen:

1. In hoeverre kunnen modellen — ook al zouden ze op volkomen adequate wijze het verleden beschrijven — een grondslag vormen voor het te voeren beleid in een situatie die wezenlijk andere trekken vertoont dan dat verleden, waarop zulke modellen zowel qua specificatie als schatting van de parameters (volledig) zijn toegesneden? Als het waar is dat het in de huidige situatie geboden is om de ontstane impasse te doorbreken, verdient het dan in het algemeen geen aanbeveling om modellen en hun uitkomsten kritisch te bezien en met name de specificatie ook te variëren vanuit het perspectief van de aprioristische inzichten die men m.b.t. de economie door rechtstreekse waarneming kan hebben verworven, resp. van normatieve inzichten die men aan de economie door middel van het te voeren beleid kan opleggen?

2. Indien het voorgaande juist is, in hoeverre kan men dan meer specifiek de door het CPB gehanteerde modellen kritiseren? Die kritische doorlichting is geboden omdat de onzekerheid over de toekomstige economische ontwikkeling zeer groot is en eenstemmigheid over de oorzaken van de huidige crisis ver is te zoeken. Als men zich in zo'n situatie aan beleidsuitspraken op basis van modellen waagt, dan dienen de alternatieven op adequate wijze duidelijk te worden gemaakt. Adequaat wil in dit verband zeggen dat de beleidsmogelijkheden systematisch in het onderzoek dienen te worden betrokken, maar ook dat de in beschouwing genomen modellen toereikend moeten zijn. M.a.w. als de economische problematiek er onder meer een is van divergerende sectorale ontwikkelingen, dan dient een macro-economische modelbenadering als ontoereikend te worden bestempeld.

W. Driehuis
A. van der Zwan

26) Aan de gevaren die zijn verbonden aan een snelle opeenvolging van modellen die de grondslag van het beleid vormen, zullen we in par. 2 van deel II aandacht schenken.

„... dat in de nader herziene plannen, die in de Contourennota in het vooruitzicht worden gesteld, door de opstellers naar onderdelen gespecificeerde kostenramingen moeten worden opgenomen” 3).

In de vervolgnota is een indicatieve raming van de kosten opgenomen.

Enerzijds constateren we een behoefte aan een criterium waaraan het (overheids-)beleid ten aanzien van het onderwijs op economische gronden kan worden getoetst. Anderzijds willen velen weten wat het nieuwe onderwijsbestel concreet gaat kosten, met name voor de overheid en wat de plannen voor bijvoorbeeld de belastingdruk betekenen. Juist daarvan wil men meer weten, omdat bij velen de indruk bestaat dat de voorgestelde plannen enorm duur uitkomen, wat vervolgens gerede twijfel oproept aan de realiseerbaarheid van de voorstellen. Het doel van dit artikel is de achtergronden te schetsen van de in hoofdstuk V van de Vervolgnota beschreven kostenramingsmethode.

Kosten-batenanalyse

De vraag naar het economisch criterium is als volgt weer te geven: zijn de investeringen benodigd voor de structuurwijzigingen van het onderwijsstelsel op economische gronden te rechtvaardigen in verhouding tot de investeringen in het huidige onderwijsstelsel? Onderwijs wordt in dit geval opgevat als een investeringsgoed en het rendement van deze investering staat centraal in de beoordeling 4).

Ook het onderwijsproces kan worden opgevat als de omzetting van de input-factoren in output-factoren. De inputs en outputs bestaan uit een aantal variabelen waaraan economische waarden worden toegekend. De omzetting kan worden weergegeven in een productiefunctie. H. F. de Wit 5) noemt dit de onderwijsleerfunctie. De omzetting zelf blijft hierbij buiten beschouwing; d.w.z., we houden ons niet bezig met de aard en de vorm van deze functie.

De outputs en inputs, omgerekend in geldwaarden vormen de baten en kosten. Indien de verhouding tussen baten en kosten in het bestaande onderwijssysteem lager is dan dezelfde verhouding van het vernieuwde onderwijsstelsel is er op economische gronden voldoende reden aanwezig om te streven naar uitvoering van de plannen van de Contourennota.

De input-factoren zijn:

- de tijd die zowel de leerlingen als leraren in het onderwijsproces opofferen;
- de gebruikte en verbruikte kapitaalgoederen;
- de psychische inspanningen die leerlingen en personeel zich getroosten, als tegenhanger van het psychisch inkomen dat men van een opleiding kan hebben.

Als output-factoren kunnen worden beschouwd:

- de bijdrage van onderwijs en vorming aan de productie (groei);
- de invloed van onderwijs en vorming op de inkomensverdeling;
- de psychische inkomens, zowel maatschappelijk (ter bevordering van de bestuurbaarheid van land en bedrijf bijvoorbeeld) als particulier.

Er is hier geen sprake van een limitatieve opsomming. Ritzen 6) stelt het probleem van de groeibijdrage versus de inkomensverdeling helder, door een welvaartsfunctie te formuleren waarin beide doelstellingen additief zijn opgenomen. Naarmate de nadruk meer wordt gelegd op de groeibijdrage wordt de doelstelling van de gewenste inkomensverdeling naar achteren geschoven, en andersom, Beide doelstellingen zijn in een kosten-batenanalyse van belang.

De input-factoren moeten in geld worden omgerekend om de kosten te verkrijgen. De bruto-salarissen van het personeel en de (markt-)prijzen van de kapitaalgoederen kunnen daarbij worden gebruikt, maar tevens moet rekening worden

gehouden met de gedeerde inkomens van de leerlingen als wordt gerekend met de kosten in economische zin, d.w.z. met de kosten van de alternatieve aanwending van de leerlingstijd. Aan de psychische inspanning is niet gemakkelijk een geldwaarde toe te kennen, als deze factor al niet (gedeeltelijk) tot uitdrukking komt in de genoten inkomens. De waarde van de output-factoren is te meten aan de bijdrage van onderwijs aan de groei van de nationale productie en met behulp van een maatstaf voor de verdeling van het nationaal inkomen.

De relatie tussen groei-invloed van onderwijs en invloed op de inkomensverdeling is complex. Gegeven een bepaalde inkomensverdeling kan wellicht nog wel de invloed van onderwijs en vorming op de productiegroei worden benaderd. Als meer of minder onderwijs echter tevens de inkomensverdeling beïnvloedt, dan kan daar tegelijkertijd een positieve of negatieve invloed vanuit gaan op diezelfde productiegroei.

Nu is het, zoals uit het bovenstaande al vermoed kan worden, niet eenvoudig om alle baten en kosten op een ordentelijke manier op een rijtje te krijgen. Een zo ambitieuze doelstelling wordt dan ook in geen enkele maatschappelijke kosten-batenanalyse nagestreefd. Men beperkt zich tot die baten en kosten die met goed fatsoen nog wel kwantitatief zijn weer te geven. Dit betekent in de praktijk, dat als baten worden beschouwd: de inkomens van de afgestudeerden naar onderwijsniveau en de bijdrage aan de groei van het nationaal inkomen. Met de kostenkant hebben dergelijke berekeningen het niet gemakkelijker; de gedeerde inkomens van de deelnemers en de imponderabilia vormen een lastig probleem.

Op te lossen problemen

De opstellers van de financiële paragraaf hadden een niet-ambitieuze variant van de kosten-batenanalyse kunnen uitvoeren. Hiermee wordt een analyse bedoeld, waarbij imponderabilia buiten beschouwing worden gelaten. Anders gezegd, de psychische inkomens en inspanningen worden tegen elkaar weggestreept. De volgende problemen hadden dan opgelost moeten worden:

1. de meting van de gedeerde productie;
2. de meting van de bijdrage van onderwijs aan de groei van het nationaal inkomen, rekening houdend met de wijziging van de inkomensverdeling door meer of minder onderwijs;
3. de meting van het nationaal produkt op basis van de kosten in economische zin.

Ad 1. De praktische problemen van het meten van de gedeerde productie door het volgen van onderwijs moeten niet worden onderschat. Zonder uitpuddend te willen zijn, kan worden gewezen op het ontbreken van alternatieven, bijvoorbeeld in een situatie van (structurele) werkloosheid. Niet in alle gevallen is het enige alternatief van het volgen van onderwijs, het deelnemen aan het productieproces. Een grotere deelname van vrouwen aan het onderwijs betekent enerzijds een slechts geringe productiederving, doordat het in de eigen huishouding verrichte werk niet meetelt in de nationale rekeningen 7), maar anderzijds stimuleert deze grotere deelname wellicht meer vrouwen tot (langere) deelname aan het productieproces na voltooiing van de studie en dat leidt tot extra productie, of tot extra werkloosheid doordat het

3) WWR, *Commentaar op de nota Contouren van een toekomstig onderwijsbestel*, 1976, blz. 100.

4) J. Sheehan, *The economics of education*, 1973, par. 3 t/m 5.

5) H.F. de Wit, *Begrippen en verbanden der onderwijs-economie*, RITP-memorandum nr. 30, augustus 1973.

6) J. M. M. Ritzen, *Education, economic growth and income distribution*, 1976.

7) Zou het huishoudelijk werk in de eigen huishouding wel meetellen in de berekening van het nationaal produkt, dan zou de productiederving uiteraard veel omvangrijker zijn. Zie ook ad. 3.

extra arbeidspotentieel niet kan worden opgenomen in het productieproces. Moet als gederfd inkomen worden gerekend met het gemiddeld inkomen dat bij een bepaald onderwijsniveau hoort, of moet rekening worden gehouden met de invloed op dit inkomen die zou kunnen optreden als de hele groep zich daadwerkelijk massaal op de arbeidsmarkt zou melden? (Denk aan de verlaging van de aanvangssalarissen voor jonge academici).

Ad. 2 Het behoeft nauwelijks betoog, dat de invloed van het onderwijs op de groei een grote onbekende is. De meest pragmatische oplossing is te veronderstellen dat de bijdrage van het oude en het nieuwe stelsel dezelfde is. Over een periode van 25 jaar, zou men kunnen aannemen dat de groeivertraging ten gevolge van een grotere onderwijsdeelname wordt goedge maakt door een groeiversnelling ten gevolge van een grotere bijdrage van het onderwijs aan het (menselijk) kapitaalpotentieel.

Ad 3. Indien de kosten worden gemeten met behulp van het alternatieve-kostenbegrip, en dat gebeurt wanneer de gederfde productie als element van de kosten wordt beschouwd, dan is een meting van de baten met behulp van datzelfde kostenbegrip noodzakelijk. Dit betekent dat het nationaal inkomen zoals dit uit de nationale rekeningen blijkt niet geheel geschikt is om als batengedrag te fungeren, daar dit nationaal inkomen op een andere basis wordt berekend 8). Het gevaar bestaat dat op deze manier dan wellicht geen appels met peren worden vergeleken, maar toch wel moesappels met golden delicious. De mogelijkheden om zowel positieve als negatieve externe effecten in het nationaal inkomen tot uitdrukking te brengen, moeten niet hoog aangeslagen worden.

Maar het zijn wel juist de niet te kwantificeren baten die in de Contourennota van doorslaggevend belang zijn om het huidige onderwijs te vernieuwen. Een kosten-batenanalyse die de batenkant in de te vergelijken stelsels ongewijzigd laat, gaat voorbij aan de bestaansreden van de Contourennota, óf er wordt een ongeclausuleerde kosten-batenanalyse gemaakt, waarin met name de niet-materiële factoren (bevordering van politiek en maatschappelijk bewustzijn, democratische besluitvormingsmogelijkheid e.d.) een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld via de ontwikkeling van sociale indicatoren 9), óf er wordt een andere berekeningsmethode gehanteerd. Een kosten-batenanalyse die juist die factoren buitensluit die de aanleiding vormen voor het herzien van het te analyseren onderwijssysteem, bijvoorbeeld omdat die factoren van buiten-economische aard zouden zijn, valt altijd in het nadeel uit van het nieuwe systeem. Alleen wanneer de kosten van het nieuwe stelsel lager zijn, is er bij de „eng-economische”-interpretatie een voordeel voor het nieuwe systeem. Daarvoor zijn overigens in de Contourennota zelf ook nog wel argumenten te vinden. Het zittenblijven kan worden beperkt, de zelfwerkzaamheid onder begeleiding zou de groeps grootte naar boven kunnen beïnvloeden, het inschakelen van onderwijsassistenten zou de salarisstructuur benedenwaarts kunnen beïnvloeden. Er staan echter evenzovele kostenverhogende elementen tegenover, waarvan de belangrijkste betrekking hebben op de Open School en het (betaald) educatief verlot.

Wordt derhalve gekozen voor het verschaffen van inzichten in de effecten van de plannen door middel van vergelijking van de kosten en de baten van beide onderwijssystemen, dan bevindt men zich in de volgende positie.

- Om een ondubbelzinnig analyse-instrument te kunnen hanteren wordt onderwijs opgevat als een investeringsgoed (hoewel er zowel investerings- als consumptiegoedaspecten aan verbonden zijn).
- Om te beoordelen of een investering in het ene dan wel in het andere stelsel de voorkeur verdient, is het noodzakelijk te weten wat met het geld anders zou worden gedaan. Anders gezegd: het relevante kostenbegrip is dat van de „alternative-cost-doctrine” 10).

- De te vergelijken baten-kostenverhoudingen dienen consequent op basis van de alternatieve kosten te worden berekend, maar op praktische gronden is dit niet goed mogelijk, én omdat statistisch materiaal ten dele ontbreekt, én omdat aanwezig statistisch materiaal niet geschikt is voor het doel en dus nader bewerkt zou moeten worden.
- Kiest men op grond van het bovenstaande enige pragmatische oplossingen (de WRR doet dat expliciet en inventief 11), dan zijn de eerste baten die buiten de boot vallen juist die baten die de bestaansgrond van de plannen vormen.

De Vervolnnota stelt: het onderwijs is sinds zijn ontstaan beïnvloed door

- a. een rationalistische opvatting over kennis en wetenschap, waarbij het weten bijna uitsluitend als een goed om zich zelfs wille werd beschouwd en niet ook als een instrument voor de mensen om zicht en greep te hebben op zich zelf en de wereld om hen heen;
- b. de behoefte aan geschoolde manpower voor de zich ontwikkelde industriële samenleving;
- c. de ontwikkeling van een maatschappelijke elite.

Onderwijs is van oudsher niet gericht op het voorbereiden van allen op deelname aan besluitvorming, noch op medezeggenschap in een democratisering van de samenleving. Deze invloeden hebben geleid tot een bepaalde interpretatie van de drie doelstellingen van onderwijs:

- de persoonlijke ontplooiing;
- de maatschappelijke voorbereiding;
- de ontwikkeling van kennis en vaardigheden, nodig voor de uitoefening van een beroep.

Er is een onderwijssysteem ontstaan dat o.a. zeer selectief is, in hoge mate produktgericht is, de intellectuele en technisch-productieve ontwikkeling sterk accentueert, in de beroepsopleiding het accent legt op technisch vakmanschap. De ontwikkeling is er nu een in de richting van accentuering van maatschappelijke en organisatorische kanten van de voorbereiding op het beroepsleven en het zich richten op de noodzaak allen te motiveren en toe te rusten voor een verantwoorde en mondigde deelname aan vele samenlevingsverbanden (Vervolnnota blz. 14–21).

Afweging tegenover andere overheidsuitgaven

In het voorgaande is slechts ingegaan op de moeilijkheden die bestaan bij het hanteren van een criterium om investeringen in het ene onderwijssysteem af te wegen tegen investeringen in een ander onderwijssysteem. Dit is maar een deel van het verhaal. Evenzeer van belang is de afweging van overheidsinvesteringen in onderwijs tegenover andere overheidsinvesteringen 12). Het behoeft geen betoog, dat we deze nog bredere opzet van de kosten-batenanalyse niet realiseerbaar achten. Niettemin kunnen we niet om het probleem heen. Wat op dit terrein ontbreekt is een kader waarbinnen de overheid, en dus onderwijs moet opereren.

Onderwijsbeleid is bij uitstek lange-termijnbeleid. Er is dan ook een kader nodig, dat op zeer lange termijn kan gelden. Een onderdeel van zo'n kader vormt de economische ontwikkeling, maar het is bekend, dat voorspellingen van die ontwikkeling nauwelijks voor 25 jaar of langer vooruit te maken zijn.

8) N. H. Douben, *Nationale boekhouding en economische kringloop*, 1973, hoofdstuk 7.

9) OECD, *Indicators of performance of educational systems*, 1973.

10) M. Blaug, *Economic theory is retrospect*, 2nd. ed., 1968, blz. 492-494.

11) Zie voetnoot 3.

12) J. D. Hilferink en W. Franckena, *Weinig geld voor nieuw onderwijs*, *NRC Handelsblad*, 25 mei 1977.

Stel echter, dat we kunnen volstaan met een raming van het nationaal inkomen in een bepaald projectie-jaar, dan moeten we bovendien een veronderstelling maken omtrent het aandeel van de overheidsuitgaven in het nationaal inkomen en/of van het onderwijsaandeel. Dit is de benadering geweest van de opstellers van de kostenraming in de Vervolgnota.

Er is daarbij niet verder gekeken dan de neus lang is, want er is geen poging aangewend om de ontwikkelingsstrends van de sociale uitkeringen, de defensie-uitgaven, het autobezit, het bejaardenbeleid enz., te evalueren. Ook is geen uitspraak gedaan omtrent de eventuele wenselijkheid of noodzaak, de 1%-norm om te zetten in een 0%-norm of een — 1%-norm.

Vaizey stelt o.i. terecht:

„People taking decisions have sought an abstract, definitive and scientific criterion to give validity to their choices. Such a search is legitimate and understandable. The advance of human society has been partly the story of the replacement of the intuitive by the known. Certainly, the growth of knowledge about the costs of different kinds of education, and about the way education in its various forms is carried on, and about some of its effects, has had — and will have in the future — a profound impact on discussion and decision making. But there is bound always to be an area of choice — an area where interests differ, and are in conflict — where search for an abstract criterion is a search for something that is not, cannot, be there” 13).

Maatschappelijke vraagbenadering

Vaizey geeft de voorkeur aan een maatschappelijke vraagbenadering van het onderwijs boven een kosten-batenanalyse, o.a. omdat deze benadering de beoefenaar in staat stelt de inzichten van de onderwijskundigen (Vaizey noemt zelf Plowden en Husèn) in de economie van het onderwijs te incorporeren.

Het onderwijs wordt in deze benadering als een consumptiegoed gezien, iets wat overeenstemt met de statistische praktijk om in de nationale rekeningen de onderwijsuitgaven te rekenen tot de consumptie- en de overdrachtsuitgaven. Er wordt, rekening houdend met door demografische, politieke en algemeen-economische ontwikkelingen beïnvloede deelnametrends, een schatting gemaakt van de toekomstige behoefte aan onderwijsfaciliteiten om aan de onderwijsvraag te voldoen.

Vervolgens dient nagegaan te worden wat de kosten zijn van het tot stand brengen en in stand houden van die onderwijsdiensten. Kosten worden nu opgevat als passend in wat Blaug noemt de „real-cost-doctrine” 14).

Een belangrijk motief om juist deze benadering van het probleem te kiezen is niet gelegen in de voorkeur die we op theoretische gronden daarvoor zouden hebben, maar in de behoefte die kan worden geconstateerd aan een gemakkelijk te interpreteren maatstaf voor de lasten die het nieuwe onderwijsbestel op de nationale c.q. overheidsmiddelen legt in vergelijking tot de lasten bij ongewijzigd beleid (wat dat dan ook is).

Ramingsmethoden

Ongeveer 8,75% van het nationaal inkomen wordt thans uitgegeven aan het instandhouden van het formele onderwijsstelsel. Dit percentage is als een ruwe indicatie op te vatten van wat men thans voor onderwijs over heeft.

Bij de kwantificering van de beleidsvoornemens in de Vervolgnota stonden wij voor het probleem dat het daarin beschreven onderwijsstelsel eerst in de loop van vele jaren zijn beslag zal krijgen. Dit stelt eisen aan het kader waarbinnen de kostenraming moest plaatsvinden. Drie mogelijkheden zijn daarbij overwogen:

1. het „terugprojecteren” van de beleidsvoornemens op het basisjaar 1976;

2. het hanteren van de extrapolatietechnieken zoals deze binnen de rijksoverheid gebruikelijk zijn;
3. het relateren van de geraamde kostenontwikkeling van de nieuwe onderwijsstructuur aan de eveneens geraamde ontwikkeling van het nationaal inkomen.

Hoewel aan alle drie de methoden bezwaren verbonden zijn hebben we gekozen voor de laatste. Dit op grond van de volgende motivering.

Ad 1. De „terugprojectie” veronderstelt in feite dat de in de Vervolgnota ontwikkelde plannen in 1976 integraal zouden zijn doorgevoerd, met alle consequenties vanden ten aanzien van deelnemingspercentages aan de diverse schoolsoorten. Hierdoor wordt geweld aangedaan aan een van de essentiële kenmerken van de ontwikkeling van het onderwijsstelsel, namelijk dat het een ontwikkeling in de tijd is. Uit historische zowel als gelijktijdige vergelijkingen, tussen landen met een verschillend welvaartsniveau, wordt duidelijk dat onderwijs een zogeheten „luxe goed” is, met een inkomenselasticiteit van meer dan één, hetgeen betekent dat de vraag ernaar meer dan evenredig toeneemt met de inkomensontwikkeling. Door het terugprojecteren op 1976 wordt één dynamisch element, de geschatte deelnemingspercentages, wel meegenomen terwijl andere dynamische factoren als inkomensontwikkeling, welvaartsverbeteringen enz. buiten beschouwing blijven. Dat leek ons erg onevenwichtig. „Terugprojectie” van de huidige situatie (1976) op 25 jaar geleden doet ons dat inzien. Het gemiddelde deelnemingspercentage is ongeveer verdubbeld ten opzichte van 1951; de hiermee samenhangende verdubbeling van het onderwijsaandeel in het nationaal inkomen van 3,2 tot 6,4%, indien de huidige onderwijssituatie reeds in 1951 bestond, was voor die tijd waarschijnlijk ondenkbaar en ook niet haalbaar 15). Bij terugprojectie van 2000 op 1976 zou het beslag van de onderwijsuitgaven stijgen van 8,75 tot ongeveer 10,5% in 1976.

Wat 25 jaar geleden onhaalbaar was — 6,4% — blijkt thans onvoldoende om de wensen ten aanzien van het onderwijs te vervullen: we geven 8,75% uit. Bovenstaande illustratie poogt niet alleen aan te tonen dat „terugprojectie” een vertekend beeld geeft, tevens blijkt daaruit dat een onderwijsaandeel in 2000 van minder dan 8,75% uiterst gematigd is. Dit suggereert een vraagelasticiteit van één voor de toekomst, waar deze in het verleden groter dan één was.

Ad 2. Sinds enige jaren wordt door de overheid de meerjarenraming als toetsingskader voor de middellange termijn gehanteerd. Dit geeft houvast voor een termijn van 5 jaar. Door middel van extrapolatietechnieken is deze termijn wel te verlengen tot de benodigde 25 jaar. Dit lost echter het probleem niet op. Extrapolatietechnieken gaan uit van een bepaald loonsalternatief, met daarbij behorende loon- en prijsstijgingen. Van de daarbij passende ontwikkeling van het nominale nationale inkomen wordt echter in de miljoenennota of anderszins geen melding gemaakt. Dit maakt zelfs een macro-economische toetsing van de verkregen extrapolatieresultaten onmogelijk. Bovendien wordt er weer een tweetal onzekere elementen aan de raming toegevoegd: de ontwikkeling van nominale lonen en prijzen. Daarnaast levert het toepassen van extrapolaties toch niet de oplossing voor de ramingsproblemen omdat de bedragen, „behoudens de loon- en prijsstijging”, gelijk moeten worden gehouden aan „het laatste jaar van de meerjarenraming” tenzij zich „kwantificeerbare exogene factoren” voordoen. Bovendien zijn extrapolaties „ramingen op basis van de veronderstelling dat geen wijzigingen in het beleid worden aangebracht” 16). De voor-

13) J. Vaizey, *The political economy of education*, 1971, blz. 2.

14) Zie voetnoot 10.

15) CBS, *Statistiek van de uitgaven voor onderwijs, kunst en wetenschap*, 1951.

16) *Miljoenennota 1977*, lijst van gebezigde termen; kamerstuk 14100.

stellen in de Vervolnnota daarentegen gaan juist uit van een nieuw beleid. Met de binnen de overheid gebruikte technieken is het derhalve niet mogelijk om langer dan vijf jaar vooruit de gevolgen van beleidsvoornemens te ramen. Vrijwel alle basisgegevens, die voor ramingen van lange termijn nodig zijn, schieten te kort omdat zij ofwel in het geheel niet aanwezig zijn ofwel zich niet verder uitstreken dan de termijn van vijf jaar.

Ad 3. De meest bruikbare techniek voor ons bleek te zijn de toetsing van de reële kosten aan het geschatte reële nationaal inkomen. Door de theoretische constructie van de reële ontwikkeling van het nationaal inkomen is een macro-economisch toetsingskader aanwezig. Daarnaast vormt het gekozen uitgangspunt van de „geconsolideerde eindsituatie” waarin wordt verondersteld dat alle beleidsveranderingen zich geheel hebben voltrokken, een oplossing van het probleem van de inschatting in de tijd van alle effecten van specifieke mutaties.

Beperkingen van de ramingsmethoden

Bij deze simpele relatering aan het nationaal inkomen passen wel een aantal kanttekeningen. Impliceert een ongeveer gelijkblijvend onderwijsaandeel:

1. dat de collectieve uitgaven even snel groeien als dit nationaal inkomen?
2. dat de verdeling van de collectieve uitgaven in wat we kunnen noemen het rijksbegrotingsaandeel en het sociale verzekerings/voorzieningen-aandeel ongewijzigd blijft?
3. dat het aandeel van de onderwijsbegroting in de rijksbegroting ongewijzigd blijft?

Geen van deze drie veronderstellingen afzonderlijk, noch alle drie gezamenlijk behoeft juist te zijn. Bovendien blijkt uit de Vervolnnota een aandeel van het onderwijs nieuwe stijl variërend van 7,2 tot 8,07%. Hierdoor wordt het ook duidelijk dat de politieke en financiële haalbaarheid van een bepaald onderwijsaandeel tot 2000 niet te beoordelen is zolang daarnaast de gegevens van de andere uitgavencategorieën in zowel de particuliere als de collectieve sector ontbreken. Eerst binnen een kader waarin alle relevante elementen zijn opgenomen, is deze politieke en financiële afweging mogelijk. Voor de middellange termijn kan hiervoor gebruik worden gemaakt van de meerjarenramingen zoals deze binnen de overheid zijn ontwikkeld. Voor de lange termijn ontbreekt dit kader.

De macro-economische effecten

In de Vervolnnota worden een aantal redenen genoemd die hebben geleid tot het buiten beschouwing laten van de macro-economische effecten, met name het produktieverlies, van de verhoogde onderwijsdeelneming. Gezien het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, de discussies in de interdepartementale voorbereiding en de eerste reacties na publikatie van de Vervolnnota verdient dit toch enige nadere toelichting (17).

Naar onze mening behoort de „welzijnstheoretische” benadering, de maatschappelijke kosten-batenganalyse, de basis te zijn van de beleidskeuze die op economische gronden wordt gemaakt ten aanzien van het toekomstige onderwijsbestel. In het eerste deel van dit artikel zijn de hiermee samenhangende problemen uiteengezet die mede hebben geleid tot de keuze voor de „maatschappelijke vraagbenadering”.

Toevoeging van de produktiederving aan deze maatschappelijke vraagbenadering is een stap halverwege in de richting van de kosten-batenganalyse. Dit is naar onze mening niet terecht; men moet ofwel de overstap in zijn geheel doen of achterwege laten. Bovendien vertekent het toevoegen van de produktiederving aan het in de Vervolnnota gekozen model het beeld ten nadele van het nieuwe onderwijssysteem.

Dit kan wellicht het best als volgt worden geïllustreerd. Indien het werkend deel van de Nederlandse bevolking zou kiezen voor een vierdaagse werkweek zou dit o.a. tot gevolg hebben dat het nationale inkomen met ongeveer 20% zou dalen. Om deze reden zou een macro-econoom zijn bedenkingen kunnen hebben. Welvaartstheoretisch ligt de zaak echter geheel anders. Een rationele werknemer zou immers nooit voor een vierdaagse werkweek, met de daaruit resulterende inkomensdaling, kiezen indien hij de extra vrije tijd niet minstens evenveel waardeerde? De daling van het nationale inkomen is dus een onvolledige indicatie voor het maatschappelijke welzijn, dat immers minimaal gelijk is gebleven. Dit is ook al in ander verband en op andere gronden aangetoond.

Een soortgelijke situatie doet zich voor bij een toenemende vraag naar onderwijs. Als en voor zover hierin de individuele wens van de vrager weerspiegeld wordt — bij een leerplichtverlenging helpt hierbij een „paternalistische” overheid gesteund door een democratisch gekozen parlement — is de eventueel daaruit ontstane daling van het nationale inkomen geen indicatie voor afnemend welzijn (18).

Indien derhalve aan deze inkomensdaling extra argumenten worden ontleend tegen een wijziging van het onderwijsbestel is dit op zijn minst voorbarig. Onder andere op deze grond is in de Vervolnnota het produktieverlies buiten beschouwing gelaten. Bij een individuele keuzevrijheid al dan geen onderwijs te volgen is er immers „geen aantoonbare reden om aan te nemen dat de baten lager zullen zijn dan de kosten van produktieverlies” (Vervolnnota, blz. 90).

Samenvatting en conclusies

1. De uitgavenontwikkeling voor de komende 25 jaar ten behoeve van het onderwijs zal veel gematigder zijn dan over dezelfde achter ons liggende periode. Dat dit met name te danken is aan de stabilisering van de bevolkingsomvang is juist, maar niet minder relevant.

2. Het is waar dat de stijging van de onderwijsuitgaven mede mogelijk is gemaakt door de stijging van de overheidsuitgaven in het algemeen. In de toekomst zal de lichte daling van de onderwijsuitgaven gepaard gaan met een geringe stijging of stabilisering van de overheidsuitgaven. Dit is niet bij voorbaat onrustbarend; de ontwikkelingen blijven in de pas lopen.

3. Het is juist dat zich in de komende tijd belangrijke ontwikkelingen zullen voordoen die extra overheidsmiddelen vergen waarvoor wellicht bestaande taken moeten worden ingekrompen. Het is echter niet verantwoord hieraan bij voorbaat de conclusie te verbinden dat een gelijkblijvend onderwijsaandeel onaanvaardbaar is. Een dergelijke opstelling zal de op zich nuttige activiteit van het ramen voor de lange termijn niet bevorderen.

4. Een verantwoorde politieke en financiële afweging tussen beleidssectoren kan eerst plaatsvinden binnen een daartoe geschikt kader. Een belangrijke conclusie die op dit punt uit de Vervolnnota kan worden getrokken, is dat het ontbreken van een dergelijk kader de beleidsafweging onmogelijk maakt.

5. Toevoeging van de gederfde produktie aan de maatschappelijke vraagbenadering vertekent het beeld ten onrechte in het nadeel van het vernieuwde onderwijssysteem.

K.J.M. Burger
P.M.H. van Dijk

17) Zie voetnoot 12.

18) De individuele afweging van kosten en baten wordt uiteraard wel beïnvloed door de overheidsbijdrage in de kosten. Zolang deze overheidsbijdrage correspondeert met de maatschappelijke, niet individuele baten blijft een evenwichtige afweging gehandhaafd.

Vrijheidsgraden in de statistiek

DR. J. H. C. LISMAN

Bij statistisch werk heeft men niet zelden te maken met formules waarin het aantal „vrijheidsgraden” voorkomt. Ervaren statistici en econometristen weten daar alles van. Er zijn ook kwantitatief bezige economen voor wie het begrip vrijheidsgraad wel bekend is, nochtans zonder dat de achtergrond hen duidelijk voor ogen staat. In dit opstel is gepoogd om met wat simpele algebra en eenvoudig taalgebruik dit begrip toe te lichten.

Vrijheidsgraden komen in diverse statistische formules voor. Kendall en Buckland geven er in hun vijftalige *Dictionary of statistical terms* een beschrijving van, waaraan het volgende is ontleend:

Degrees of Freedom

This term is used in statistics in slightly different senses. It was introduced by Fisher on the analogy of the idea of degrees of freedom of a dynamical system, that is to say the number of independent coordinate values which are necessary to determine it. In this sense the degrees of freedom of a set observations (which *ex hypothesi* are subject to sampling variation) is the number of values which could be assigned arbitrarily within the specification of the system; for example, in a sample of constant size n grouped into k intervals there are $k-1$ degrees of freedom because, if $k-1$ frequencies are specified, the other is determined by the total size n ; and in a contingency table of p rows and q columns with fixed marginal totals there are $(p-1)(q-1)$ degrees of freedom.

A sample of n variate values is said to have n degrees of freedom, whether the variates are dependent or not, and a statistic calculated from it is, by a natural extension, also said to have n degrees of freedom. But if k functions of the sample values are held constant, the number of degrees of freedom is reduced by k . For example, the statistic $\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$ where \bar{x} is the sample mean, is said to have $n-1$ degrees of freedom. The ultimate justifications for this are that (a) the sample mean is regarded as fixed or (b) in normal variation the quantities $x_i - \bar{x}$ are distributed independently of \bar{x} and hence may be regarded as $n-1$ independent variates or n variates connected by the linear relation $\sum(x_i - \bar{x}) = 0$.

Taalkundig valt het woord vrijheidsgraad gemakkelijk te interpreteren, maar in de wiskundige statistiek duikt het telkens op in vaak minder eenvoudige berekeningen. Een klein zoeklicht kan de lezer wellicht tot verpozing dienen.

Laat ons bij de meest elementaire theorie beginnen. Gegeven een populatie bestaande uit een groot aantal elementen x_i ($i=1, \dots, N$). Voor het gemiddelde in deze populatie geldt $\mu = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N x_i$. Ten einde dit gemiddelde te bepalen neemt men een steekproef van n exemplaren x_i ($i=1, \dots, n$) en berekent daaruit het steekproefgemiddelde, aangegeven

$$\text{door } m = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i.$$

Dit gemiddelde is de beste benadering die men voor het populatiegemiddelde kan vinden; wat zou men ook anders willen doen? In statistische bewoordingen: m is een zuivere schatting van μ ; $\hat{\mu} = m$, waarbij het $\hat{\mu}$ -teken aangeeft dat we met een schatting te maken hebben. „Zuiver” betekent dat bij oneindig herhalen van de steekproef gemiddeld genomen zou gelden $m = \mu$.

Vervolgens wil men de standaardafwijking σ van de populatie schatten. Daarvoor mag men echter niet de standaardafwijking s in de steekproef gebruiken, want men moet de x_i -waarden niet nemen ten opzichte van het steekproefgemiddelde m , maar ten opzichte van het populatiegemiddelde μ . Neemt men toch m , dan komt men altijd te laag uit. Dat valt in te zien door het gebruik van m te vergelijken met het gebruik van μ ($= m + a$):

$$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - m)^2 \text{ versus } \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n [x_i - (m + a)]^2.$$

Uitrekenen leert dan dat de eerste uitdrukking voor elke a ($\neq 0$) kleiner is dan de tweede, ook als a negatief is.

Men moet als (zuivere) schatting nemen

$\hat{\sigma}^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2$, maar μ is niet bekend. Men lost dit probleem slim op door te schrijven:

$$\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n [(x_i - m) + (m - \mu)]^2, \text{ waarna kwadra-}$$

teren en sommeren leidt tot drie termen, waarvan de eerste gelijk is aan s^2 , terwijl de tweede nul wordt. De derde representeert het kwadraat van de standaardafwijking van m , en de statistische theorie leert dat we hiervoor kunnen schrijven $\hat{\sigma}^2$. Het resultaat is dan:

$$\hat{\sigma}^2 = s^2 + \frac{\hat{\sigma}^2}{n} \text{ of wel } \hat{\sigma}^2 = s^2 \frac{n}{n-1} \text{ of } \hat{\sigma}^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - m)^2}{n-1}$$

We moeten dus delen door $n-1$ in plaats van door n . Als gevolg daarvan wordt de uitkomst groter (zoals ook te verwachten was). In de statistische terminologie zegt men nu dat gedeeld moet worden door het aantal vrijheidsgraden. Waar komt dit woord vandaan?

Men kan dat zien door te bedenken dat er n onafhankelijke trekkingen x_i zijn gedaan en dat er ook n onafhankelijke getallen $x_i - \mu$ zijn. Maar voor de n getallen $u_i = x_i - m$ die we in feite bij de berekening gebruikt hebben, geldt dat niet. Ze zijn namelijk verbonden door de lineaire relatie $\sum_{i=1}^n u_i = 0$.

Dat betekent dat er onderlinge afhankelijkheid bestaat. Men kan nooit n getallen $x_i - m$ vrij kiezen omdat het n -de getal vastligt door bovengenoemd verband. Men heeft dus bij gebruik van de n getallen u_i een vrijheidsbeperking. Er zijn

Het College van Bestuur van de Technische Hogeschool Eindhoven maakt bekend dat bij de AFDELING DER BEDRIJFSKUNDE een vacature bestaat voor een

buitengewoon hoogleraar in de Bedrijfskunde

in het bijzonder de organisatie-adviesprocessen (Vakgroep Organisatiekunde)

- De taken zullen — het verzorgen van een na-kandidaat-keuzecollege over organisatie-adviesprocessen;
omvatten: — het begeleiden van afstuderenden op dit terrein en eventueel van promovendi.

Kennis van het vakgebied dient mede gebaseerd te zijn op jarenlange en veelzijdige praktijk in het organisatie-advieswerk.

Het is de bedoeling, dat hij naast de vervulling van het extra-ordinariaat zijn advieswerk blijft verrichten.

De specifiek sociaal-psychologische aspecten van adviesprocessen vallen onder andere leeropdrachten binnen de afdeling.

Het college zal worden gevolgd door hen die in de vakgroep Organisatiekunde afstuderen.

Het is echter tevens toegankelijk voor afstuderenden binnen andere vakgroepen.

De benoeming geldt voor 1½ dag per week en voor een periode van drie jaar. Herbenoeming is niet uitgesloten.

Brieven met uitvoerig curriculum vitae en publicaties, te richten aan: dr. ir. A. C. J. de Leeuw, secretaris van de benoemingsadviescommissie, Afdeling der Bedrijfskunde, Technische Hogeschool Eindhoven, Postbus 513, Eindhoven.

$n-1$ vrijheidsgraden. Anders gezegd: *de zuivere schatting* die men krijgt door uit te gaan van μ en niet van m moet men als *het ware betalen* met het *verlies van één vrijheidsgraad*. Daardoor wordt de schatting van σ^2 groter, hetgeen in vele gevallen meer onzekerheid betekent. En nog weer anders gezegd: het gebruik van m in plaats van μ in de schattingsformule moet worden goedge maakt door de factor $\frac{n}{n-1}$. Men spreekt van „corrigeren voor vrijheidsgraden”.

Na deze theoretische uiteenzetting zij opgemerkt dat wanneer in de praktijk schattingen van standaardafwijkingen voorkomen, met een vermindering van het aantal vrijheidsgraden moet worden gerekend (soms met één, soms met meer, zoals we nog zullen zien). Een voorbeeld hiervan is de *t*-toets van Student. Deze wordt gebruikt om bij kleine steekproeven uit een normaal verdeelde populatie na te gaan of het gemiddelde μ van een populatie afwijkt van een gegeven getal a . Voor dit gemiddelde μ heeft men de steekproefschatting m en men moet dus de significantie van het verschil $m-a$ beoordelen. Daartoe gebruikt men de toetsingsgrootte t , gedefinieerd door: $t = \frac{m-a}{\sigma_m}$

waarin σ_m de standaardafwijking van het steekproefgemiddelde is 1). De schatting hiervoor is, zoals we reeds zagen

$$\hat{\sigma}_m = \frac{\hat{\sigma}}{\sqrt{n}} \text{ of wel } s \sqrt{\frac{n}{n-1}} / \sqrt{n}, \text{ zodat } t = \frac{m-a}{s} \sqrt{n-1}.$$

Hier moet dus weer met $n-1$ vrijheidsgraden worden gewerkt.

Als tweede illustratie het optreden van vrijheidsgraden bij lineaire regressie. We kunnen ons hiervoor beperken tot één

verklarende variabele, dus $Y_i = a + bX_i + u_i$

of in afwijking van het gemiddelde $y_i = bx_i + (u_i - \bar{u})$

waarin u_i de storingstermen zijn, met gemiddelde \bar{u} . Zoals bekend wordt de regressiecoëfficiënt b geschat door

$$\hat{b} = \frac{\sum_1^n x_i y_i}{\sum_1^n x_i^2}$$

Hierbij is er nog geen sprake van vrijheidsgraden. Die komen pas aan de orde bij het schatten van de standaardfout van \hat{b} , en de theorie leert dat daarvoor geldt

$$\sigma_b^2 = \frac{\sigma_u^2}{\sum_1^n x_i^2}$$

waarin σ_u de standaardafwijking van de (onbekende) storingstermen is. Deze moet worden geschat en daarbij treden natuurlijk weer vrijheidsgraden op. Aangezien de storingstermen niet bekend zijn moeten we werken met de residuen e_i , gegeven door $y_i = \hat{b} x_i + e_i$,

1) De verdeling van t is bekend en getabelleerd. Bij elke t behoort een overschrijdingskans. Is deze bijv. zeer klein, dan betekent dit dat het verschil tussen m en a significant is, d.w.z. hoogstwaarschijnlijk niet door het toeval is veroorzaakt.

De relatieve betekenis van de VAD

De heer A. F. van Zweeden be- toogde in *ESB* van 3 augustus 1977, blz. 742, „dat het niet aangaat om van de werknemers offers te vragen zonder ze te laten delen in de winsten en nieuwe vermogens die daardoor worden gevormd”. Het sleutelwoord hierin is *daardoor*.

Maar de VAD slaat helemaal niet op „daardoor veroorzaakte winsten en nieuwe vermogens”, want zij legt geen enkel verband tussen de loonkosten van de betrokken onderneming en haar winsten (wat het kernelement was van de Franse overwinst-delingsregeling).

Ook met loonmatiging zullen de meeste Nederlandse ondernemingen nog geen „overwinst” maken. Haast alle arbeidsintensieve bedrijven vallen daar- onder. Die zullen toch geen VAD be- hoeven af te dragen.

De VAD zal vooral moeten worden opgebracht door bedrijven met weinig werknemers t.o.v. hun winst of zonder personeel, zoals Nederlandse Gasunie, octrooi-exploitatie-maatschappijen, succesvolle internationale handelsmaat- schappijen, vastgoedondernemingen en financiële bedrijven. Voor zover zij „overwinst” maken, vloeit dat in hoofd- zaak uit andere oorzaken voort dan uit matiging van hun relatief geringe loon- kosten-last. In enkele gevallen zal loon- matiging hun winsten aantasten, doordat een algemene loonmatiging ongunstig is voor de koopkracht van hun afzet- markten in het binnenland.

De VAD zal niet zozeer volwassen big business treffen — de reële rendabi- liteit daarvan is in de grotendeels ver- zadigde economie natuurlijk laag —, maar in het bijzonder de telkens weer opkomende nieuwe en jonge innove- rende ondernemingen.

De relatieve betekenis van de VAD is eerder dat zij tot een mythe en heilige koe is opgeschroefd als wisselgeld voor loonmatiging in het uiteindelijk belang van de werknemers-zelf, en dat zij zowel de politiek als het economisch beleid op tragische wijze vertroebelt. Loonmati- ging is trouwens ook niet op zich zelf voldoende om de werkgelegenheid aan te zwengelen. Daarvoor moet ook het financieringsklimaat voor de onder- nemingen worden verbeterd. Dat vereist een krachtige matiging van de vennoot- schapsbelasting — in 1941 door de bezet- ters ingevoerd als een soort oorlogs- winstbelasting — die in feite 48% extra- heffing legt op het steken van besparin- gen in risicodragend ondernemingsver- mogen. De eerste daad van een op werkgelegenheid gericht beleid zou moe- ten zijn de dubbele belasting op uitge- keerde winsten op te heffen, om de be- leggers bereid te vinden weer nieuw aan- delenkapitaal aan ondernemingen te ver- schaffen, wat o.m. Frankrijk en West- Duitsland al in aanmerkelijke mate heb- ben gedaan. Dat behoeft niet een werke- lijk offer voor de Schatkist te zijn, want als het bedrijfsleven weer kan expan- deren, spaart dat veel geld voor werk- lozenondersteuning.

Ten slotte, de VAD zal uiteindelijk een zielige fopspeen blijken te zijn en dat is ook een relatieve betekenis: zij zal terug- slaan op het morele en intellectuele ge- zag van de huidige regentenklasse. Hadden zij de moed maar te zeggen, dat zij zich op de merites en complicaties van de VAD hadden verkeken, en dat zij daarvoor nu geen tijd hebben.

F. W. C. Blom

Naschrift

Over het algemeen deel ik de scepsis van Dr. Blom over de betekenis van de VAD, zoals trouwens ook uit mijn *Au Courant*-stukje bleek. Blom onder- streept mijn opvatting eerder dan dat hij haar aanvalt. Op één punt verschilt hij met mij van mening. Door loonma- tiging over de hele linie, dus ook in kapitaalintensieve ondernemingen, waar de loonsom maar een gering bestand- deel uitmaakt van de totale kosten, de omzet, het vermogen, de winst of welke grootheid dan ook, ontstaan „overwinsten” die uitsluitend moeten worden toegerekend aan de factor ar- beid. De idee van de VAD is geboren uit de onevenredigheid van loonoffers en winsten in uiteenlopende sectoren. De vakbeweging zelf heeft niet in de eerste plaats aan vermogensaanwasde- ling gedacht om deze discrepanties te vereffenen, maar aan een progressieve vennootschapsbelasting. De VAD als „wisselgeld” voor loonmatiging blijft een fictie, zolang de winsten zo margi- naal zijn dat er geen nieuw vermogen uit te vormen is. Het gevolg is op dit moment een volstrekt oneigenlijke toepassing van de VAD in bedrijven, zoals de aardgasexploitatie, waar win- sten ontstaan die niet zijn toe te rekenen aan de factor arbeid of aan loonoffers. Ik onderschrijf niet het alternatief dat Blom biedt voor vermogensvorming, nl. door middel van een „krachtige matiging van de vennootschapsbelas- ting”. Het tarief van 48% wordt slechts bij hoge uitzondering toegepast. Verlies- compensaties en investeringsafrek redu- ceren de effectieve belastingdruk in de meeste gevallen tot minder dan de helft, terwijl ze in vele gevallen zelfs negatief wordt.

A. F. van Zweeden

Blijf bij lees *ESB*

waarin \hat{b} de schatting van b is. In de afleiding van $\hat{\sigma}_b^2$ die op zich zelf natuurlijk niets nieuws biedt, kan men nu duidelijk zien wat er ten aanzien van vrijheidsgraden gebeurt. Men vindt: $e_i = (u_i - \bar{u}) - (\hat{b} - b)x_i$ en na kwadrateren en optellen:

$$\sum_1^n (u_i - \bar{u})^2 = \sum_1^n e_i^2 + (\hat{b} - b)^2 \sum_1^n x_i^2 + 2(\hat{b} - b) \sum_1^n e_i x_i$$

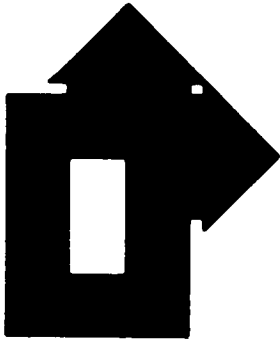
In de methode der kleinste kwadraten ligt besloten

$$\sum_1^n e_i x_i = 0, \text{ zodat de laatste term wegvalt en}$$

$$\hat{\sigma}_u^2 = \frac{\sum_1^n e_i^2}{n-2} \text{ en derhalve } \hat{\sigma}_b^2 = \frac{\sum_1^n e_i^2}{(n-2) \sum_1^n x_i^2}$$

We zagen dat deze uitkomst ontstaat doordat $\sum_1^n e_i x_i = 0$, en dit betekent een tweede relatie tussen de residuen naast $\sum_1^n e_i = 0$. Deze bewerkt dus het simpele delen door $n-2$.

J.H.C. Lisman

Politiek akkoord nog geen sociaal akkoord

A. F. VAN ZWEEDEN

Aan de reacties van werkgevers en werknemers is nog niet te merken dat het sociaal-economisch akkoord tussen PvdA, D'66 en CDA de weg effent voor een breed maatschappelijk akkoord. Er wordt ditmaal van de zogeheten sociale partners ook een heel bijzondere prestatie verwacht. Zij moeten overeenstemming zien te bereiken over lonen en een perspectief voor de werkgelegenheid. Zo'n politiek akkoord over arbeidsvoorwaarden is nog nergens in West-Europa gelukt. Zonder machtsmiddelen als loonmaatregelen achter de hand, lijkt het vrijwel onmogelijk de sociale partners tot vrijwillige medewerking te bewegen aan een beleid waarin beide op voorhand niet al te veel vertrouwen kunnen hebben.

In ons land is zo een breed sociaal akkoord nog niet eerder tot stand gebracht. Het centraal akkoord van 1972 verdiende die naam niet, omdat het in feite ging om een overeenkomst tussen minister Boersma en de vakbeweging. Ditmaal zijn het vooral de werkgevers die tot een „deal” moeten worden overgehaald, maar hun reactie op het politieke akkoord was niet bepaald hoopgevend.

De federatieraad van de FNV wil zich niet voor meer dan een jaar binden aan de afspraak om de contractlonen niet te verhogen. De FNV aanvaardt het matigingsbeleid alleen op voorwaarde dat duidelijk moet blijken of andere inkomens dan cao-inkomens in de matiging delen en of meer winst inderdaad wordt omgezet in meer werk.

Het arbeidsvoorwaardenoverleg zal door deze opstelling van de FNV dit najaar beperkt blijven tot het arbeidsvoorwaardenbeleid voor 1978. De grootste vakcentrale verspert de weg voor de door Den Uyl gewenste meerjarenafspraken. Een begrijpelijke houding, omdat zowel de vaagheid van het politieke akkoord als de weinig meegaande opstelling van de werkgevers niet aanmoedigen tot het aangaan van langdurige verplichtingen. De 18 punten van het beleidsstuk vermogen de vakbeweging blijkbaar niet te overtuigen van de haalbaarheid van de daarin vervatte

doelstellingen. Zonder constructieve medewerking van de ondernemers zullen het omzetten van winst in werk en het delegeren van grotere adviesbevoegdheden aan de ondernemingsraden vromewensen blijven.

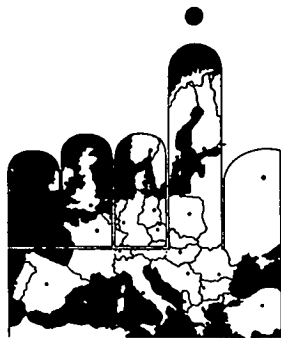
Het verwijt van de werkgevers dat Den Uyl het overleg in de Stichting van de Arbeid over de uitwerking van het Haagse Protocol zou hebben doorkruist, klinkt niet erg overtuigend. Dit overleg heeft tot nu toe — sinds 22 februari 1977 toen het protocol werd opgesteld — bestaan uit het benoemen van werkgroepen en het uitwisselen van notities. Pas op 16 september zal blijken of dat werk iets kan opleveren waarmee bij het arbeidsvoorwaardenoverleg voor 1978 zaken kunnen worden gedaan. Van werkgelegenheidsgaranties, waarvan in het protocol sprake was, moeten de werknemers zich maar geen overdreven voorstellingen maken. Binnen het bereik liggen enkele afspraken, die ook in het akkoord van de drie politieke partijen worden genoemd, bijv. over de verplichting van ondernemers om meer jongeren en minder-validen in dienst te nemen.

Prof. Albeda zegt in een vraaggesprek met het blad van het NCW, *De Werkgever*, dat van individuele ondernemingen geen werkgelegenheidsgaranties kunnen worden gevraagd. Hij noemt werkgelegenheid in ons bestel een „bij-product van succesvol ondernemen”. Werkgelegenheid is niet het doel van ondernemingen. Het is een verantwoordelijkheid van de overheid en het gezamenlijke bedrijfsleven. Wel ziet Albeda mogelijkheden in arbeidsplaatsenovereenkomsten, zoals de Industriebond NVV zich die voorstelt, d.w.z. overeenkomsten over de koppeling van arbeidstijdverkortings aan het scheppen van arbeidsplaatsen. De Industriebond NVV zal dit najaar aan zijn leden concrete voorstellen voorleggen. Het is de bedoeling van deze bond arbeidsplaatsenovereenkomsten op te nemen in het cao-overleg. Eerder dan in de Stichting van de Arbeid, zal in dit overleg op bedrijfstakniveau de proef op de som kunnen worden genomen of werkgevers

werkelijk bereid zijn loonoffers te honoreren in de vorm van arbeidstijdverkortings en extra arbeidsplaatsen. Het is wel de vraag of zij tot dergelijke overeenkomsten in staat zijn. Loonmatiging betekent nog niet dat de arbeidskosten geen stijging meer zullen vertonen.

De berekeningen van het Centraal Planbureau, die het „bewijs” moesten leveren dat het in Memo II van de kabinetsformatie uitgestippelde beleid een verdere stijging van de werkloosheid tot 275.000 kon voorkomen, laten ook zien dat de arbeidsinkomensquote, ondanks die befaamde nullijn, maar tot even boven de 90% daalt. Er ontstaat door die matiging nog niet zoveel meer ruimte voor stijging van de bedrijfswinsten. De beleidsveronderstellingen van de formatie scheppen op zich geen ruimte voor groei van de investeringen en daarmee van de werkgelegenheid. De veronderstelde vermindering van het werkloosheidsniveau tot 150.000 in 1981 is meer een calculatie-uitkomst, die afhankelijk is van een aantal ingebouwde vooronderstellingen, zoals groei van de wereldhandel, van ons aandeel daarin en van de werking van een mechanisme dat een daling van de reële arbeidskosten omzet in een vertraging van het uitstotingsproces van arbeid. De verwachte daling van de loonsomstijging veroorzaakt een aanzienlijke besparing op de loongevoelige overheidsuitgaven en de sociale uitkeringen. Ook langs die weg wordt de druk van de arbeidskostenstijging verlaagd en het effect van betrekkelijk minimale beleidsombuigingen vermenigvuldigd. Daar staat als remmende factor tegenover een vertraagde of zelfs tot stilstand gekomen groei van de consumptieve bestedingen.

In dit onzekere perspectief moeten straks onderhandelingen worden gevoerd over arbeidsvoorwaarden, waarbij van alle partijen wordt gevraagd dat zij inleveren. De onzekerste schakel in de keten van veronderstellingen waarop Den Uyl zijn beleid heeft gebouwd, vormen de incidentele looncomponenten. Het is al van vele kanten gezegd dat

Het gemeenschappelijk landbouwbeleid: groenten en fruit

MR. L. A. M. MULDER

Regelmatig worden in de lidstaten protesten gehoord tegen de invoer van landbouwprodukten uit derde landen. Laatstelijk gebeurde dit in Nederland naar aanleiding van „overmatige” invoer van appels uit Chili, hetgeen zelfs tot een bezetting van een veilinghal in Rotterdam leidde. Doordat het landbouwbeleid op communautair niveau wordt bepaald, bezitten de lidstaten weinig mogelijkheden meer om zelf enige actie te ondernemen. Vaak leidt dit tot onbegrip, waardoor mede tot uiting komt hoe weinig over de aard van de landbouwwordening bekend is. De problemen rond de appelinvoer zijn aanleiding om door ontleding van de marktordening van groenten en fruit, waar de appels onder vallen, de werking van het gemeenschappelijke landbouwbeleid te verduidelijken. Ook zal nog op de problemen zelf worden ingegaan.

De marktorganisatie voor groenten en fruit

In mei 1972 heeft de Raad de uit 1962 daterende verordening met betrekking tot de marktorganisatie voor groenten en fruit, die sindsdien door herhaalde aanvullingen over verscheidene verordeningen was verspreid tot een verordening gecodificeerd 1). Binnen de EG moet echter enige onvrede over de werking van de marktorganisatie hebben bestaan, want reeds in juli daaropvolgend diende de Commissie een voorstel tot wijziging van deze verordening in, dat in november 1972 door de Raad werd aanvaard 2). Sindsdien is de verordening in essentie ongewijzigd gebleven.

Evenals bij de andere verordeningen die een landbouwmarktorganisatie instel-

len, wordt uitgegaan van drie basisprincipes, nl.:

- *een vrij goederenverkeer binnen de gemeenschap*, waardoor de produkten vrij van douanerechten en andere kwantitatieve beperkingen binnen de Gemeenschap kunnen circuleren;
- *een communautaire preferentie*, waardoor de producenten uit de gemeenschap hun produkten goedkoper kunnen aanbieden dan de producenten uit derde landen, doordat de produkten van de laatsten, zo nodig, duurder worden gemaakt door heffingen;
- *communautaire solidariteit* bij de financiering van het landbouwbeleid. Deze komt tot uitdrukking in het Europese Oriëntatie- en Garantie-fonds voor de landbouw (E.O.G.F.L.), waaruit de interventie maatregelen

genoemd uit te gaan van een zo vóórgaande zelfbeheersing van werkgevers en werknemers, te meer omdat pas achteraf uit statistische waarnemingen kan worden afgeleid of de autonome loonstijgingen die aan geen regeling of akkoord te onderwerpen zijn, in een jaar inderdaad binnen de perken zijn gebleven.

A. F. van Zweeden

ter regulering van de markt worden bekostigd. Ook draagt het fonds bij in de kosten van structuurmaatregelen die de lidstaten maken.

Het instrumentarium, dat de gemeenschap tot zijn beschikking heeft om de groenten- en fruitsector te ordenen, is een prijsregeling en een stelsel van kwaliteitsnormen. Alleen produkten die aan vastgestelde normen inzake kwaliteit, groottesortering en verpakking voldoen, mogen op de markt worden gebracht. Dit geldt ook voor de uit derde landen ingevoerde produkten. De verbetering in kwaliteit en presentering van het fruit is dan ook voor een belangrijk deel te danken aan de EG, hoewel de consument zich hiervan niet altijd bewust is. Bij een te gering aanbod kan tijdelijk ook fruit van een lagere kwaliteit tot de markt worden toegelaten. Bij een te groot aanbod kunnen de normen voor de laagste kwaliteitsklasse echter worden verhoogd.

De interne markt

Voor de binnenmarkt stelt de Raad jaarlijks op voorstel van de Commissie vóór de aanvang van het verkoopseizoen, dat loopt van augustus tot juli, een basis- en aankoopprijs vast. Deze prijzen, die voor de gehele gemeenschap gelden, worden voor verschillende periodes binnen het seizoen gedifferentieerd.

De *basisprijs* wordt vastgesteld op basis van de ontwikkeling van het gemiddelde van de marktprijzen van de laatste drie voorgaande jaren van de produkten die aan bepaalde handelskenmerken voldoen. Van de basisprijs wordt de *aankoopprijs* afgeleid, die voor

deze post het moeilijkst te beheersen valt. De veronderstelling van de formateur dat de incidentele loonstijging kan worden beperkt tot 0,75% per jaar — 1 à 1,5% is statistisch het meest waarschijnlijk gebleken — behoeft nog niet te getuigen van ongefundeerd optimisme, of het geloof dat in Nederland een tropisch klimaat zal ontstaan waarin sinaasappels gekweekt kunnen worden (Van Agt). Het mag wel een gok worden

1) Vo. 1035/72 van 18 mei 1972, Pb. L 118/1.

2) Vo. 2454/72 van 21 november 1972, Pb. L 266/1. Voorstel in Pb. C 99/1.

Tabel 1. Basisprijs (b) en aankoopprijs (a) in R.E. a) per 100 kg appels

	1972/1973		1973/1974		1974/1975		1974/1975 b)		1975/1976		1976/1977		1977/1978	
	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a	b	a
augustus ...	9,7	5,1	10,8	5,5	12,0	6,1	—	—	13,97	7,11	14,63	7,45	15,23	7,76
september ...	9,8	5,2	10,8	5,6	12,0	6,1	—	—	13,97	7,11	14,63	7,45	15,23	7,76
oktober ...	9,8	5,3	10,8	5,7	12,0	6,2	12,60	6,51	13,97	7,21	14,63	7,55	15,23	7,86
november ...	10,0	5,5	11,1	5,9	12,3	6,3	12,92	6,62	14,29	7,32	14,95	7,66	15,55	7,97
december ...	10,8	5,9	12,0	6,4	13,4	6,9	14,07	7,25	15,44	7,95	16,10	8,29	16,70	8,60
januari ...	12,1	6,7	13,4	7,1	14,8	7,6	15,54	7,98	16,91	8,68	17,57	9,02	18,17	9,33
februari ...	13,2	7	14,8	7,5	16,0	8,1	16,80	8,51	18,17	9,21	18,83	9,55	19,43	9,86
maart ...	14	7,5	15,8	8,1	17,4	8,8	18,27	9,24	19,64	9,94	20,30	10,28	20,90	10,59
april ...	15,5	8	17,2	8,6	17,4	8,8	18,27	9,24	19,64	9,94	20,30	10,28	20,90	10,59
mei ...	16,3	8,5	17,2	8,6	17,4	8,8	18,27	9,24	19,64	9,94	20,30	10,28	20,90	10,59
juni ...	—	—	17,2	8,6	—	—	—	—	19,64	9,94	—	—	—	—

a) R.E. = f. 3,4027, m.i.v. 15-3-1976, zie *ESB*, 3 maart 1976, blz. 233.

b) Tussentijdse verhoging met 5% i.v.m. energiecrisis.

appelen tussen de 50 en 55% van de basisprijs bedraagt (zie tabel 1).

Indien de marktprijzen gedurende drie achtereenvolgende dagen onder de aankoopprijs blijven, constateert de Commissie, op verzoek van de lidstaat waar de situatie zich voordoet, dat de markt van het betrokken produkt een ernstige crisis doormaakt, waarna de lidstaat verplicht is de produkten aan te kopen en uit de markt te nemen. Daarbij wordt meestal niet de in tabel 1 opgenomen aankoopprijs betaald, die geldt voor kwaliteitsklasse I, maar een lagere. Voor produkten van afwijkende kwaliteit, grootte en variëteit worden nl. z.g. „aanpassingscoëfficiënten” vastgesteld, met als gevolg dat de werkelijk

bij aankoop betaalde prijs als regel 30% lager uitkomt.

Het meeste fruit wordt echter niet door de lidstaten, doch door de telersverenigingen (de „veilingen”) uit de markt genomen. De verordening voorzagt nl. in de oprichting van nationale telersverenigingen, waartoe de lidstaten in het begin financiële steun mochten verlenen die gedeeltelijk werd vergoed uit de E.O.G.F.L. De bij de verenigingen aangesloten telers zijn verplicht hun gehele produktie via de vereniging te verkopen.

De telersverenigingen zelf kunnen bodemprijzen vaststellen, beneden welke zij de door de leden aangeboden produkten niet te koop aanbieden (het

„doordraaien”). Deze bodemprijzen mogen maximaal 10% van de basisprijs boven de aankoopprijs waarop de coëfficiënt voor kwaliteit is toegepast, liggen. De lidstaten, die verplicht zijn de interventies van de telersverenigingen te vergoeden, mogen althans niet meer aan hen uitbetalen.

Ook zelf dragen de telers bij in de kosten van de interventies door heffingen op de produkten, die in een interventiefonds terecht komen.

Zowel de door de lidstaten als de door de telersverenigingen uit de markt genomen produkten moeten een zodanige bestemming krijgen, dat zij de normale afzet van de produkten op de markt niet hinderen. In Nederland

Bedrijfseconoom (Drs.).

Voor de afdeling Risico-analyse bij het Hoofdkantoor vraagt de Algemene Bank Nederland een inventieve stafmedewerker.

De aan te stellen functionaris wordt primair belast met het onderzoek naar de vooruitzichten van bedrijven en bedrijfstakken. Genoemde werkzaamheden monden uit in een economische en financiële rapportering ter ondersteuning van het kredietbeleid van de ABN.

De juiste kandidaat beschikt over:

- academische opleiding bedrijfs-economie;
- bij voorkeur enige jaren ervaring op het gebied van financiering of industrieel marktonderzoek;

- goede contactuele eigenschappen;
- stilistische vaardigheid;
- leeftijd maximaal 35 jaar.

De heer L. Jansen Heijtmajer verstrekt gaarne informatie.
Telefoon: (020) - 29 23 33.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae, kunnen worden gericht aan de heer Mr. A. H. J. Nord,
Directoraat Personeel,
Algemene Bank Nederland,
Vijzelstraat 20, Amsterdam.

ABN Bank

Tabel 2. Referentieprijzen a) in R.E. per 100 kg b)

	1972/1973	1973/1974	1974/1975	1974/1975 c)	1975/1976	1976/1977	1977/1978
juli	14,3	15,9	17,1	--	19,52	20,91	21,75
augustus	10,9	13,5	14,5	-	16,54	17,72	18,43
september ...	12,1	14,5	15,6	-	17,79	19,06	19,83
oktober	12,2	14,6	15,7	16,49	17,91	19,18	19,95
november ...	12,7	15,2	16,4	17,22	18,71	20,04	20,85
december ...	13,4	15,9	16,9	17,75	19,29	20,66	21,49
januari	14,5	17,1	18	18,90	20,54	22,00	22,88
februari	15,8	18,5	18,7	19,64	21,35	22,86	23,78
maart	16,0	19,3	20,6	21,63	23,52	25,19	26,20
april	17,7	20,2	21,1	22,16	24,09	25,80	26,84
mei	18,4	20,9	21,3	22,37	24,32	26,04	27,09
juni	19,6	22,2	23,8	24,99	25,33	27,12	28,21

a) De referentieprijzen voor groep I, waarin o.a. de Cox Orange Pippin, de Golden Delicious en de Goudreinette, de voor Nederland belangrijkste appels. Voor groep II en III zijn de prijzen lager.

b) R.E. = f. 3,4027, m.i.v. 15-3-1976, zie *ESB*, 3 maart 1976, blz. 233.

c) Tussentijdse verhoging met 5% i.v.m. energiecrisis.

worden de appels meestal verwerkt tot veevoeder. De opbrengst hiervan brengen de lidstaten in mindering op de financiële vergoeding aan de telersverenigingen. Dit verklaart, waarom de Rekenkamer in Nederland een onderzoek instelde na geruchten dat doorgedraaid fruit zonder meer werd vernietigd 3).

Handelsverkeer met derde landen

Ter verwezenlijking van de communautaire preferentie beschikt de EG over het instrumentarium van de douanerechten en de compenserende heffingen. Daar de douanerechten voor appels tegenover derde landen in het kader van het GATT zijn geconsolideerd, kunnen zij echter niet worden verhoogd en is hun waarde als instrument dus betrekkelijk gering.

Gedurende het jaar 1977 bedragen de douanerechten voor appels:

- van 1 augustus t/m 31 december 14%, doch minstens 2,40 R.E. per 100 kg. nettogewicht;
- van 1 januari t/m 31 maart 10%, doch minstens 1,70 R.E. per 100 kg. nettogewicht;
- van 1 april t/m 31 juli 6% (8% auto-noom voor de niet-GATT-landen), doch minstens 1,40 R.E. per 100 kg. nettogewicht 4).

Naarmate in de loop van het seizoen de hoeveelheid appels in de gemeenschap afneemt, vermindert dus ook de bescherming.

Heffingen van gelijke werking als douanerechten en kwantitatieve beperkingen zijn in het verkeer met derde landen, in overeenstemming met de GATT-bepalingen, verboden. Niettemin kent de gemeenschap *compenserende heffingen*, waarmee de invoer wordt belast, indien de invoerprijs beneden een bepaalde prijs (de „referentieprijzen”) komt om het verschil tussen beide prijzen te overbruggen. De EG zou hiermee moeilijkheden kunnen krijgen in het GATT, omdat de compenserende heffing boven op het douane-

recht komt en aldus het geconsolideerde recht kan overschrijden. Het GATT staat weliswaar compenserende heffingen toe als anti-dumpingsrecht of als een vrijwaringsmaatregel bij ernstige marktverstoring, doch enige twijfel over de „GATT-conformiteit” van een systeem dat automatisch werkt en een minimum invoerprijs garandeert, lijkt gerechtvaardigd 5). In de verordening wordt daar ook enigszins rekening mee gehouden. Deze schrijft nl. voor, dat de compenserende heffingen (plus het

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden

douanerecht!) moeten worden toegepast in overeenstemming met de bepalingen van het GATT, doch getuigt ook van realiteitszin door tegelijkertijd voor te schrijven, dat de Raad de nodige maatregelen moet ondernemen, indien een derde staat in het kader van het GATT een actie mocht ondernemen. Momenteel is bijvoorbeeld in het GATT door de VS het probleem van de minimuminvoerprijs voor tomatenconcentraat aan de orde gesteld, dat onder de marktorganisatie voor verwerkte landbouwproducten valt. Daarbij heeft de EG verklaard bereid te zijn tot overleg. Zij gaat er echter vanuit, dat het GATT dergelijke minimumprijzen niet verbiedt 6).

De referentieprijs (zie tabel 2) wordt voor de gehele gemeenschap vastgesteld op basis van het rekenkundig gemiddelde van de producentenprijzen van de lidstaten, verhoogd met een forfaitair bedrag gelijk aan de vervoerskosten tussen de voor de gemeenschap representatieve productiegebieden en verbruikerscentra. De producentenprijzen zijn de gemiddelde prijzen over de drie laatste voorgaande jaren op de markten met de laagste noteringen. De compenserende heffing wordt als regel ingesteld als de invoerprijs uit een bepaald land gedurende ten minste twee dagen een halve rekeneenheid beneden de referentieprijs heeft gelegen en geldt dan alleen

voor producten van die bepaalde herkomst. Zij wordt weer opgeheven als de invoerprijs gedurende drie dagen gelijk aan de referentieprijs blijkt te zijn.

Op deze wijze wordt meer een stabiele prijs van de invoer verwezenlijkt dan een bescherming tegen de invoer ter ondersteuning van het producenteninkomen. Een betere bescherming zou kunnen worden verkregen via het stelsel van drempelprijzen die worden afgeleid van een oriëntatie- of richtprijs, zoals in de marktorganisatie voor zuivelproducten of graan. Daarbij garandeert de EG nl. alles te zullen doen om de marktprijs op het niveau van de richtprijs te brengen. Interventievoorra-den zullen niet worden verkocht, indien de marktprijs zich onder de richtprijs bevindt en ook de drempelprijs ligt zo hoog, dat de ingevoerde producten in de EG automatisch minimaal het niveau van de richtprijs halen. In dit verband is het interessant, dat Frankrijk met het oog op de mogelijke uitbreiding van de EG voor sommige producten in de groenten- en fruitsector de invoering van een drempelprijs voorstaat 7).

Vrijwaringsmaatregelen

Indien het stelsel van douanerechten plus compenserende heffingen geen voldoende bescherming blijkt te bieden, kunnen vrijwaringsmaatregelen worden genomen. Criterium hiervoor is dat de markt als gevolg van invoer ernstige verstoringen ondergaat of dreigt te ondergaan of wanneer er aanzienlijke hoeveelheden uit de markt worden genomen. Bij

3) *Verslag Algemene Rekenkamer 1976*, blz. 116, *Bijlage Handelingen II*, 1976-1977, no. 14 508.

4) Vo. 2723/76 van 8 november 1976, *Pb*, L 314.

5) Vgl. J. H. J. Bourgeois, *De GATT-overeenkomst en de EEG-landbouwregelingen*, *S.E.W.*, 1974, blz. 581.

6) *GATT, Activities in 1976*, Genève, 1977, blz. 68.

7) *Agence Europe*, no. 2268 van 29 juli 1977.

de beoordeling van de markt wordt vooral rekening gehouden met de omvang van de in- of uitvoer, de beschikbare hoeveelheden binnen de EG en met de prijsontwikkeling en wanneer de marktverstoring wordt veroorzaakt door de invoer, daarnaast ook nog met de prijzen van de ingevoerde produkten en met de hoeveelheden die uit de markt worden genomen of zouden kunnen worden genomen.

Als vrijwaringsmaatregelen zijn voorzien:

- schorsing van invoer bij marktverstoring door overmatige invoer, en
- schorsing van de invoer of een additionele heffing daarop bij marktverstoring door overproductie.

De maatregelen mogen slechts worden genomen, voor zover en zo lang dit strikt noodzakelijk is. De Commissie beslist welke maatregel wordt genomen, eventueel op verzoek van een lidstaat die, wanneer hij het niet eens is met de maatregel, „in beroep” kan gaan bij de Raad. De lidstaten kunnen ook zelf conservatoire maatregelen nemen, zoals de schorsing van de in- en uitvoer, doch dan moeten ze onmiddellijk de Commissie informeren. De nationale maatregel blijft slechts geldig, totdat de Commissie een besluit heeft genomen.

Uit dit alles blijkt, dat de toepassing van vrijwaringsmaatregelen slechts mogelijk is in welomschreven economische omstandigheden, terwijl niet zonder meer alle maatregelen mogelijk zijn. Toen de Nederlandse fruittelers zich er over beklaagden, dat de invoer van appels uit het Zuidelijk halfrond de appelmarkt verstoort moest dan ook hierop worden gelet.

De appelmarkt

De zelfvoorzieningsgraad van de EG voor appels is volgens de Commissie ongeveer 100% 8). Op welk produktieniveau ze haar oordeel baseert is echter niet duidelijk. De laatste vier jaren varieerde dit nogal, nl. van 4,7 mln. ton in 1973/74, 5,8 mln. ton in 1974/75, 7,5 mln. ton in 1975/76 tot 6,5 mln. ton in 1976/77 9). Daar de protesten vooral de laatste twee jaar werden gehoord zal de zelfvoorzieningsgraad wel op ongeveer 6 mln. ton liggen. Voor bepaalde soorten appels bestaat er echter een structureel overschot door een uitgebreide nieuwe aanplant in de jaren zestig. Weliswaar heeft de gemeenschap gepoogd het rooien van bomen aan te moedigen door het toekennen van rooipremies, doch hiervan wordt door de telers onvoldoende gebruik gemaakt 10).

In verband met het structurele overschot worden de laatste jaren de aankooprijzen voor appels, d.w.z. de werkelijk aan de producenten betaalde

prijzen bij interventie, minder verhoogd dan die voor andere produkten uit de groenten- en fruitsector: voor het seizoen 1976/77 bijvoorbeeld 4% i.p.v. 8%. Voor dit jaar stelde de Commissie een verhoging van 3% voor tegenover 5% voor de rest. De Raad voegde aan beide ongeveer 0,5% toe 11).

De invoer

De invoer van appels in de EG zal derhalve niet gemakkelijk zijn. Een uitzonderingspositie wordt ingenomen door het fruit uit landen van het Zuidelijk halfrond (Argentinië, Chili, Zuid-Afrika, Australië en Nieuw-Zeeland), dat, in verband met het latere oogstseizoen aldaar, gemakkelijk in kwaliteit (versheid) kan concurreren met de al wat oudere appels uit de EG, die tegen additionele kosten in koelcellen zijn bewaard.

De invoer uit deze landen heeft wat het prijsniveau betreft tot nu toe geen problemen veroorzaakt, daar ze plaatsvond boven de referentieprijs. Voorkomen moest echter worden dat deze appels in te grote hoeveelheden op de EG-markt zouden worden losgelaten op het tijdstip, dat de laatste appels uit de koelcellen op de markt worden gebracht, d.w.z. gedurende het tweede kwartaal van het jaar. Meestal zijn eind mei de laatste voorraden in de EG wel verkocht, en normaliter worden er slechts tot en met mei in de EG appels uit de markt genomen. Slechts bij grote voorraden wordt het interventieseizoen een maand verlengd (zie tabel I in de jaren 1973/74 en 1975/76).

De Commissie heeft met de betrokken landen dan ook een „gentlemen's agreement” gesloten, waarbij ze beloofden om hun uitvoer naar de Gemeenschap zodanig te spreiden, dat gedurende de maanden april-juni 1976 niet meer dan 244.500 ton appels zouden worden aangevoerd 12). Het betrof dus geen echt contingent, dat trouwens in de verordening is verboden. Deze hoeveelheid zou naar verwachting geen problemen opleveren in de EG.

Later in het seizoen bleek echter, dat appels uit Chili onderweg waren naar de EG, nadat de afgesproken hoeveelheid reeds naar de EG was uitgevoerd. Omdat de prijzen van de ingevoerde appels al betrekkelijk laag waren, verbod de Commissie, als vrijwaringsmaatregel, de invoer van appels uit Chili vanaf 9 juni tot 30 juni 1976 13). Langer wilde de Commissie de invoer niet verbieden, daar ze van mening was, dat de consument na die datum recht heeft op verse appels en niet meer verplicht kan worden de oude EG-appels te eten (vgl. interventietermijn).

De betrokken landen hebben zich vorig jaar, met uitzondering van Chili, aan de afspraken gehouden. Overigens

zij hierbij aangetekend, dat de invoer uit Chili verboden werd, nadat een scheepslading appels uit Chili die om een of andere reden niet in de VS, waarvoor ze bestemd was, konden worden afgezet, op weg ging naar de EG.

Ook voor 1977 waren door de Commissie weer dergelijke afspraken met deze landen gemaakt. Nadat Chili 34.000 ton van de afgesproken 35.000 ton naar de EG had uitgevoerd, brak er onrust uit onder de Nederlandse fruittelers, die vreesden, dat Chili zich wederom niet aan de afspraak zou houden. Bovendien voelden ze zich benadeeld, omdat naar hun mening de appels die in Rotterdam worden aangevoerd, voornamelijk in Nederland worden afgezet. De Commissie constateerde, dat de prijsontwikkeling op de Nederlandse markt vrijwel analoog was aan die op de andere markten en ontkende het bestaan van een abnormale ontwikkeling. De toen beschikbare statistieken toonden trouwens aan, dat slechts 9.000 ton van de in totaal 29.000 ton die in Nederland was ingevoerd (waarvan ongeveer 25.000 ton uit Chili) in Nederland was gebleven 14).

Nadat minister Van der Stee als gevolg van de onrust onder de Nederlandse fruittelers het nodig had gevonden de problemen in april 1977 onder de aandacht van de Commissie en de Raad te brengen, schijnt ook Chili zich, na dit uitdrukkelijk aan de Commissie te hebben toegezegd, aan de afspraak te hebben gehouden, want sindsdien is er niet meer over vernomen.

Conclusie

De markt voor groenten en fruit is centralistisch georganiseerd. Slechts ten aanzien van het interne prijsbeleid kunnen de lidstaten binnen bepaalde marges opereren. Voor de lidstaten blijft er dus weinig te regelen over en indien ze al iets mogen doen, zoals een verbod van invoer als conservatoire maatregel, dan kan de Commissie daar op elk moment haar eigen maatregel voor in de plaats stellen.

De Commissie baseert haar maatregelen op economische criteria, hoewel later in het seizoen de consumentenbelangen eveneens een hoge prioriteit krijgen. Dus toch een consumentenbeleid in de EG?

L. A. M. Mulders

8) Com (77) 100 def., blz. 51.

9) Uit: Eurostat, *Voorzieningsbalansen*.

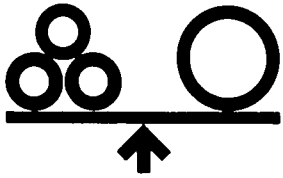
10) S.V. 986/76 van de heer Laban, *Pb*, C 162, 1977, blz. 15.

11) Com. (77) 100 def., blz. 51 en Vo. 868/77 van 26 april 1977, *Pb*, L 106/15.

12) S.V. 262/76 van de heer Laban, *Pb*, C 244, 1976, blz. 18.

13) Vo. 1329/76 van 9 juni 1976, *Pb*, L 150/1.

14) Vragen in het Nederlandse parlement, *Aanhangsel Handelingen II*, 1976-1977, blz. 2169 en 2173.

De dollar, een verwaarloosde munt

DRS. J. C. VAN KESSEL*

Na de spilkoersaanpassingen binnen het slangarrangement in oktober 1976 is het tot juli van dit jaar relatief rustig geweest op de valutamarkten. Het pond sterling kwam rond de jaarwisseling in rustiger vaarwater na het akkoord met het IMF en het tot stand komen van het veiligheidsnet voor de officiële sterlingtegoeden. De lire wist dit jaar verdere koersafbrokkeling te voorkomen ten gevolge van het in het najaar van 1976 op gang gekomen binnenlandse versoeringsproces, later gesteund door de sanctie van een IMF-akkoord. Frankrijk kon deze inbreuk op de nationale waardigheid ontwijken, zij het niet zonder koersombuiging naar een restrictiever beleid. De Franse frank hield ten gevolge hiervan redelijk koers. Een kleine rimpeling in deze rustige vijver werd veroorzaakt door een hernieuwde afwaardering van de Scandinavische valuta's ten opzichte van de overige slangvaluta's begin april van dit jaar.

De fluctuatie van de dollar tegenover de slangvaluta's bleef bij dit alles beperkt tot enkele procenten. Aan deze rust kwam een eind toen de dollar eerst ten opzichte van de yen en vervolgens in juli tegenover de DM zeer snel terrein verloor. Niet alleen economische, doch vooral politieke factoren lagen hieraan ten grondslag.

De directe aanleiding voor de snelle koersval van de dollar — de dollarnotering liep te Frankfurt binnen veertien dagen terug van DM 2,35 naar DM 2,25 — kwam van Amerikaanse zijde, waar de Treasury Secretary Blumenthal eind juni met kracht pleitte voor een depreciatie van de dollar en een niet door interventies afgeremde appreciatie van valuta's van landen met een overschot op de lopende rekening, zoals met name de DM en de yen.

Dit pleidooi moet worden gezien in de context van het internationale conjunctuurverloop en de pogingen om de economische politiek van de industriële landen onderling te coördineren. Medio 1976 was binnen het forum van de OECD overeenstemming bereikt over een politiek van een gematigde niet-inflatoire groei op middellange termijn, waarbij de landen met een sterke externe positie naar een hogere groei zouden streven, daarmee ruimte creërend voor een door export geïnduceerde groei in landen met een zwakke externe positie. De voortrekkersfunctie werd toebedeeld aan de Verenigde Staten, Japan en Duitsland.

Na een periode van betrekkelijke stilstand in het najaar van 1976 raakte de Amerikaanse economie in de eerste twee

kwartalen van dit jaar in een groeiverstening, die de verwachtingen verre overtrof. In Duitsland en Japan daarentegen ebde in de eerste helft van dit jaar de kracht uit de binnenlandse conjunctuur juist weg. Parallel hiermee geraakte de handelsbalans van Amerika zeer diep in de rode cijfers, terwijl in Duitsland en Japan de al bestaande overschotten verder opliepen. Het vooruitzicht van een zwaar negatieve handelsbalans en lopende rekening werd van Amerikaanse zijde aanvankelijk niet al te zwaar opgevat met verwijzing naar de bijdrage die hierdoor aan de internationale conjunctuur zou worden geleverd. Tegelijkertijd werden Japan en Duitsland gewezen op hun toezegging het voorgenomen groeitempo te effectueren. Met name van Duitse zijde werd hierop weinig toetschietelijk gereageerd en prevaleerde een afwachtende houding, ingegeven door de vrees het bereikte resultaat bij de inflatiebestrijding weer in de waagschaal te zullen stellen. Op de economische topconferentie in mei te Londen leek Amerika deze houding te kunnen rechtvaardigen, waarbij de intentie van een hogere groei voor de drie koploperlanden gehandhaafd bleef. Van Duitse zijde werd bovendien geargumenteed dat tegenover een overschot op hun lopende reke-

ning een forse kapitaaluitvoer stond, waarmee een bijdrage werd geleverd aan de overbruggingsfinanciering van het aanpassingsproces bij de deficitlanden.

Tegen deze achtergrond kwam eind juni het pleidooi van Amerikaanse zijde voor wisselkoersaanpassingen onverwachts, omdat het verschil in handelsbalanspositie tussen de VS enerzijds en met name Duitsland anderzijds tot dan toe slechts werd geanalyseerd vanuit de conjunctuurpolitieke positie en de koersvorming conform de afspraken van Rambouillet werd overgelaten aan de fundamentele marktkrachten. De valutamarkten hadden ook weinig gereageerd op het uiteengroeien van de lopende rekeningposities, omdat zowel bij de dollar als bij de DM tegenover het tekort respectievelijk overschot compenserende bewegingen in de korte en lange kapitaalsfeer ontstonden. Door de uitlatingen van officiële Amerikaanse zijde viel deze neutraliserende invloed weg en zette het proces van snelle appreciatie van de DM in. De snelheid, waarmee de valutamarkten reageerden, noopte de Amerikaanse autoriteiten tot een haastige herroeping van hun eerder ingenomen standpunt onder de formulering dat de VS slechts gebaat waren bij een gezonde en stabiele dollarkoers. Mede gesteund door een oplopend rente-ecart ten gunste van de dollar kon de dollar zich weer herstellen tot DM 2,33 midden augustus. Hiermede lijkt men teruggekeerd tot de eerder aanvaarde conjunctuurstrategie om de uit hoofde van de externe positie noodzakelijke aanpassingsprocessen tot stand te brengen via de bestedingspolitiek en niet via de wisselkoerspolitiek.

Fundamentele positie dollar

Hoewel men de onrust rond de dollar als een tijdelijke aangelegenheid kan zien, slechts veroorzaakt door enig poli-

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO Bank te Amsterdam.

tielk misverstand, is toch voor het eerst sinds lange tijd weer de aandacht gevestigd op de meer fundamentele positie van de dollar. Met het ineenstorten van het systeem van vaste wisselkoersen leek de rol van de dollar te worden gereduceerd tot die van een normale zwevende valuta, die zich in de koersvorming ook als zodanig zou gedragen. De vraag is echter in hoeverre de dollar een normale zwevende valuta is geworden. In het systeem van Bretton Woods fungeerde de dollar als richtpunt voor buitenlandse valuta's bij de koersfixatie en daarmee als meest voor de hand liggende reservevaluta. Ontkoppeling van de dollarpariteit en zweven zouden de veronderstelling rechtvaardigen dat de behoefte aan dollarreserves drastisch vermindert. Meer in het algemeen zou men geneigd zijn te denken dat de behoefte aan internationale reserves bij zwevende wisselkoersen geringer zou zijn. De ontwikkeling is echter anders geweest (tabel 1).

De internationale reserves liepen tot meer dan het dubbele op tussen 1970 en 1976. Het aandeel van de deviezenvorderingen in de totale internationale reserves groeide proportioneel sneller, terwijl de dollar zijn positie volledig wist te behouden (tabel 2).

De dollar heeft derhalve met de overgang naar de zwevende wisselkoersen geen terrein verloren, integendeel, zijn positie als reservevaluta is sterk vergroot. De verklaring hiervoor is voor een belangrijk deel gelegen in de verschuiving in de internationale reserves naar de OPEC-landen, die de dollaropbrengsten van hun olie-export voor een zeer groot deel in de dollarsfeer aanhouden. Eind 1976 waren de officiële reserves van de OPEC-landen opgelopen van 7,9% eind 1973 tot 25,3% van de totale internationale reserves. Behalve via de officiële reserves wordt door de OPEC-landen ook nog vanuit de private sector in de VS belegd (tabel 3).

Tegenover de toestroming van buitenlandse officiële tegoeden en privé beleggingen staat een vrijwel even grote uitgaande kapitaalstroom (tabel 4).

Voor een belangrijk deel bestaat deze uitgaande stroom uit korte kredietverlening en uitzettingen van het bankwezen, die direct of via de Eurovalutamarkt worden aangewend voor de betalingsbalansfinanciering van deficitlanden. De uitgaande stroom van betalingsbalansfinanciering slaat weer neer in de vorm van stijging van de officiële buitenlandse tegoeden, voor zover door de overschotlanden rechtstreeks uitgezet in de Verenigde Staten. Het overige deel verschijnt als particuliere kapitaalimport, kort of lang. Hoewel geregistreerd als particulier kapitaal, kan ook hier een deel het karakter van een officieel tegoed hebben, indien de officiële houder het tegoed aanhoudt bij een Eurovalutabank.

Het beeld van de dollar als internatio-

Tabel 1. Groei en samenstelling van de internationale reserves (verdeling in %, jaarultimo's)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Goud	39,7	29,1	24,3	23,3	19,7	18,2	15,9
SDR's	3,3	4,8	5,9	5,8	4,9	4,5	3,9
Algemene rekening IMF	8,3	5,2	4,3	4,0	4,9	6,5	8,0
Deviezenvorderingen w.v. dollarvorderingen	48,7	60,9	65,5	66,9	70,5	70,8	72,2
	36,7	46,2	50,8	49,9	53,5	56,4	a)
Totale internationale reserves in mrd. SDR's ...	100	100	100	100	100	100	100
	93,2	123,2	146,5	152,6	180,3	194,7	222,1

a) Nog niet bekend.

Bron: *International Financial Statistics*, augustus 1977.

Tabel 2. Ontwikkeling dollarvorderingen in de totale deviezenreserves

	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Totale deviezenreserves in mrd. SDR's	45,4	75,1	95,9	102,0	127,1	137,8
Aandeel rechtstreekse dollarvorderingen in %	52,4	62,0	59,2	54,3	49,3	49,7
Aandeel eurodollarvorderingen in %	22,9	13,7	18,5	20,4	26,6	29,9
Totaal dollarvorderingen in % ...	75,3	75,7	77,7	74,7	75,9	79,6

Bron: IMF, *Annual Report 1976*.

Tabel 3. Verdeling OPEC-surplus naar aard van de investering (mrd. \$)

	1974	1975	1976
Overschot lopende rekening OPEC-landen (kasbasis)	57	36	40
Toeneming reserves	42	14	14,5
Overige investeringen	15	22	25,5
— Verenigde Staten	3,75	7	6,75

Bron: OECD, *Economic outlook*, juli 1977.

Tabel 4. Kapitaalbalans Verenigde Staten (mrd. \$)

	1974	1975	1976
Particuliere kapitaalexport	-32,3	-27,5	-36,2
— kort bancaire	-18,3	-11,1	-18,6
Particuliere kapitaalimport	+21,5	+8,4	+15,0
— kort bancaire	+16,0	+0,9	+10,1
Stijging officiële buitenlandse tegoeden	+10,9	+6,9	+18,1
— OPEC	+10,8	+7,1	+9,5
(lopende rekening	-3,6	+11,7	-0,6)
(basic balance	-9,8	+3,9	-10)

Bron: *Federal Reserve Bulletin*, juni 1977; OECD, *Survey United States*, juli 1977.

nale reserve- en financieringsvaluta komt uit de kapitaalbalans derhalve duidelijk naar voren. Minder duidelijk is welke invloed van de kapitaalbalans kan uitgaan op de koers van de dollar. Tegenover een forse uitstroming van particulier lang kapitaal, waardoor de basic balance negatief uitvalt, staat een eveneens grote toestroming van officiële buitenlandse tegoeden 1). Bij beide stromen is het de vraag in hoeverre sprake is van stabiele posities. In de lange kapitaalsfeer spelen naast de directe investeringen de effectentransacties een belangrijke rol. Omvang en richting worden

bepaald door beurs-, rente- en valuta-verwachtingen. Per saldo leverde de laatste drie jaar het effectenverkeer een negatieve post van \$ 6,4 mrd. op. Een belangrijk facet van het effectenverkeer is dat bij zich wijzigende omstandigheden portefeuilles gemakkelijk kunnen worden aangepast. Het begrip basic balance als weergave van de fundamentele positie van de betalingsbalans komt door dit liquiditeitsaspect op de tocht te staan.

Ook het stabiele karakter van de officiële buitenlandse tegoeden is kwetsief. Het is niet bekend of en in hoeverre met

de in beginsel beperkte groep houders afspraken zijn gemaakt over hun reservepolitiek.

De omvang van in- en uitgaande kapitaalstromen in relatie tot de handelsstromen is hoog (1974-1976: ca. 25%), terwijl ook de in de loop van de tijd opgebouwde portefeuilles over en weer en de officiële tegoeden van buitenlanders enorm zijn. Relatief kleine wijzigingen in de beleggingsstrategie kunnen daarom grote verschuivingen in de kapitaalstromen ten gevolge hebben.

Tegen deze achtergrond krijgt het tekort op de Amerikaanse handelsbalans meer relif. Zou het tekort in deze omvang persistent blijven, dan doemt het perspectief van de dollaroverhang weer op, zoals dat in de jaren zestig bestond. Ook nu weer zal de stabiliteit van de dollar dan afhangen van de bereidheid van officiële en private houders van dollartegoeden om deze te blijven accumuleren.

De ontwikkeling van de Amerikaanse handelsbalans sedert 1975 past op zich volkomen in het beeld van de conjunctuurstrategie, waarbij de Verenigde Staten zich de rol van voortrekker toebedeelden. De oplevende binnenlandse conjunctuur zorgt voor een forse volume-

groei van de import, terwijl de trage exportontwikkeling de matige internationale conjunctuur weerspiegelt. Voor zover het huidige tekort dit verschil in conjunctuurfase tot uitdrukking brengt, lijkt bezorgdheid voor de ontwikkeling op de langere termijn niet gerechtvaardigd. Aantrekken van de buitenlandse conjunctuur zal automatisch het tekort redresseren. Het tekort op de Amerikaanse handelsbalans is echter niet geheel terug te voeren tot het verschil in conjunctuurfase. Deels komt het tekort ook voort uit de snel verslechterende energiebalans van de VS. Stijgend energieverbruik bij gelijkblijvende binnenlandse olieproductie doet de importbehoefte meer dan proportioneel stijgen. Om deze snelle importstijging in de toekomst te kunnen opvangen, zou de Amerikaanse industrie zich een enorme exportinspanning moeten getroosten. De oplossing zal echter voornamelijk moeten komen van het energieprogramma, dat gericht is op afremming van de stijgende importbehoefte. Dit beleid zal pas na verloop van enkele jaren vrucht afwerpen. Op de korte termijn zullen de negatieve energiebalans en het verschil in conjunctuurfase de handelsbalans negatief houden.

Onder deze omstandigheden zal voor de positie van de dollar veel afhangen van de mate, waarin de Amerikaanse autoriteiten het vertrouwen weten te behouden van officiële en private houders van dollartegoeden. Al sedert de jaren zestig handhaaft Amerika een houding van „benign neglect” ten aanzien van hun eigen munt. Ten tijde van de vaste wisselkoersverhoudingen kwam dit tot uiting in het verwaarlozen van de betalingsbalans, na 1973 werd de wisselkoers het voorwerp van welwillende verwaarlozing. De positie van de dollar als de facto reservevaluta strookt echter niet met deze houding. Een geforceerde depreciatie van de dollar zou vanuit de kapitaalsfeer reacties oproepen, die verder gaan dan voor redressering van de handelsbalans nodig. De strategie van de gerichte bestedingsbeperking in het energieverbruik is doelgerichter en kan een herhaling van de onrust uit de beginjaren zeventig voorkomen.

J. C. van Kessel

1) De basic balance omvat het saldo op de lopende rekening en het saldo van het lange kapitaalverkeer.

Boeken nieuws

R. O. Burns: Innovation: the management connection, Lexington Books, Westmead, Farnborough, 1975, 157 blz., £ 7,85.

De schrijver van dit boek over de leidinggevende vraagstukken met betrekking tot het ontwikkelen en toepassen van nieuwe technische methoden is zelf zowel in de publieke als in de private sector betrokken geweest bij het management van research en ontwikkeling. Dit boek heeft dan ook een sterk praktische inslag. Het houdt zich bezig met alle moeilijkheden die het management ontmoet, indien veranderingsprocessen in gang worden gezet en worden begeleid.

De technische ontwikkeling wordt als een belangrijke dynamische factor in de samenleving onderkend. Burns wijst er uitdrukkelijk op dat ook de technische ontwikkeling en de bevordering daarvan een onderwerp gaan uitmaken van de economische politiek, ook al is het zo, dat veel mensen tot nu toe de indruk hebben dat de overheid niet geschikt is om industriële innovatie te stimuleren. Burns ziet geen tegenstelling tussen de manager van wetenschap en techniek in de publieke en in de private sector; naar zijn oordeel zijn beiden erop gericht de,

zoals hij het uitdrukt, kwaliteit van het leven te verbeteren.

Het is belangwekkend om vast te stellen dat hij langs de weg van de praktijk zodoende aansluiting vindt bij het zogenaamde formele en subjectieve welvaartsbegrip, dat betrekking heeft op de behoeftenbevrediging, voor zover afhankelijk van het omgaan met schaarse middelen. Blijkbaar begint het inzicht te rijpen dat dit door Hennipman in Nederland naar voren gebrachte welvaartsbegrip juist voor het oplossen van praktische problemen een nuttige functie kan vervullen. In de gedachtegang van Burns is het bruto nationaal produkt dan ook een surrogaat-maatstaf voor deze kwaliteit van het leven. Later in zijn boek zegt Burns uitdrukkelijk: „The only viable purpose for innovation is to maintain or improve the quality of life of mankind”. Door dit uitgangspunt te kiezen kunnen natuurlijk wel tegenstellingen ontstaan, tussen een zuiver materialistische interpretatie van het ondernemingsdoel en maatschappelijke

oogmerken. Een van de taken van het management bestaat, naar het oordeel van Burns, in het oplossen van deze tegenstelling door de besluitvorming zodanig te organiseren dat met deze subjectieve gezichtspunten in hoge mate rekening wordt gehouden. Ook hieruit blijkt dat het boek van Burns in veel opzichten op de toekomst is gericht.

De eerste hoofdstukken van het boek zijn gewijd aan de onderneming en de problemen die zich met betrekking tot het management van wetenschap en techniek voordoen. Daarna wordt ingegaan op de betekenis die de wetenschappelijke en technische ontwikkeling heeft uit een oogpunt van de oogmerken van de samenleving in haar geheel. In een vierde hoofdstuk wordt aandacht geschonken aan een aantal conflicten, waarbij Burns erop wijst dat elke verandering tegenstellingen met zich meebrengt. Niettemin zal de verandering het voornaamste probleem zijn van het management op alle niveaus, zowel in het bedrijfsleven als bij de overheid. Veel aandacht schenkt Burns in dit verband aan het bevorderen en benutten van de creativiteit. Op de eisen met betrekking tot de creativiteit die zowel aan managers als technici moeten worden gesteld, wordt in afzonderlijke hoofdstukken ingegaan.

De specifieke problemen die zich bij het management van research en ontwikkeling voordoen, komen ook aan de orde. Bij de behandeling van dit onderwerp valt het grote aantal praktische adviezen op, die kennelijk berusten op

een uitgebreide en jarenlange ervaring.

Onze samenvattende conclusie is dat het boek van Burns met vrucht kan worden bestudeerd door allen die in de praktijk te maken hebben met het organiseren van research-activiteiten. In kort bestek doen zij een schat aan nuttige informatie op. Bovendien spreekt uit het boek een zo ruime visie op de maatschappelijke ontwikkeling dat van een toekomstgerichte benadering sprake is. Een echt boek voor managers dus.

A. Heertje

Zakenman en politicus. Het particuliere bedrijfsleven en de politieke partijen. Stichting Maatschappij en onderneming, Den Haag, 1976, 135 blz., f. 15.

Bevat de inleidingen van P. Kuin, W. Aantjes, H. Wiegel, E. van Thijn, J. C. Terlouw, W. Albeda, W. J. L. Spit, J. Lanser, F. O. J. Sickinghe en C. H. A. van Vulpen en een verslag van de discussie naar aanleiding hiervan, voor een cursus van de Stichting Bedrijfskunde. Gaat met name over de vraag hoe politici, vakbondsleiders en ondernemers elkaar zien en wat hun visie is op het economische stelsel.

René Appel, Gerard Hubers en Guus Meijers: Socio-linguïstiek. Aula 575, Het Spectrum BV, Utrecht, 1976, 256 blz., f 9,50.

Sociolinguïstiek is de richting in de taalwetenschap die taal bestudeert als maatschappelijk verschijnsel. In dit boek wordt een overzicht gegeven van onderzoek en theorievorming op dit gebied met o.a. de volgende onderwerpen: verbale en nonverbale communicatie, linguïstische pragmatiek, analyse van gesprekken, taal en sociale klasse, compensatie-onderwijs en tweetaligheid.

Het Centrum voor Studie en Documentatie van Latijns Amerika (CEDLA),

een Interuniversitair Instituut, dat zich bezig houdt met sociaal-wetenschappelijk onderzoek, documentatie en onderwijs, vraagt een

functionaris (m/v) beheersaangelegenheden

Tot zijn/haar taken zullen behoren:

- assistentie bij personeelsformatie, -planning en -administratie
- medewerking bij het opstellen van begrotingen en meerjarenplannen
- het voeren van de financiële administratie van het Centrum
- het verzorgen van administratieve werkzaamheden m.b.t. de publikaties van het Centrum
- het zorgdragen voor een aantal op computer geregistreerde data-bestanden.

Het werk vraagt veelvuldige contacten, vooral met de Universiteit van Amsterdam, doch ook met andere - bij het CEDLA betrokken - instellingen en groepen.

Het salaris bedraagt maximaal f 2819,- bruto per maand.

Kandidaten dienen - na overleg - bereid te zijn zich aan een psychologisch onderzoek te onderwerpen.

Uw sollicitatie kunt u, binnen twee weken, richten aan de heer C. den Boer, Voorzitter Benoemingscommissie Functionaris Beheersaangelegenheden, Nieuwe Doelenstraat 16, Amsterdam-C, onder nummer 1459

bij wie u ook inlichtingen kunt inwinnen.

Telefoon 020 - 525 3498.